

IR CORNELIS LELY EN ZIJN BETEKENIS VOOR DE NEDERLANDSE MIJNBOWPOLITIEK IN LIMBURG

door

IR C. E. P. M. RAEDTS

Inleiding en aanleiding

In 1949 verscheen van de hand van Mr K. Jansma een biografie over Ir C. Lely met als ondertitel: 'De bedwinger van de Zuiderzee'. De schrijver werd in 1919 bij de instelling van de Zuiderzeeraad benoemd tot secretaris van de instelling, waarvan Lely tot aan zijn dood het voorzitterschap heeft bekleed. Uiteraard legt de auteur vanuit deze persoonlijke herinnering het zwaartepunt van de levensbeschrijving op het grote levenswerk van Lely, de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee. De daarop betrekking hebbende wet werd tijdens zijn derde ministersperiode ingediend en verscheen op 14 juni 1918 in het Staatsblad. Jansma verzuimt echter niet ook op de andere bestuurlijke en wetgevende arbeid van Lely te wijzen, in het bijzonder op zijn bemoeienissen met de sociale wetgeving en de mijnpolitiek. Ten aanzien van dit laatste stelt Jansma: 'Ook in de mijnstreek zou een standbeeld van Lely niet misplaatst zijn'. Naast deze opmerking treft meer in het bijzonder zijn mededeling op blz. 95 van zijn biografie, dat Lely zich in persoonlijke gesprekken meermalen heeft uitgelaten, dat hij in Zuid-Limburg geen Johannesburg wilde laten ontstaan, m.a.w. dat hij wilde voorkomen dat dit nieuwe industriegebied bij zijn opkomst overspoeld zou worden door gelukszoekers uit allerlei streken. Dit uitgangspunt voor zijn mijnpolitiek is nergens op schrift vastgelegd. Wel stelt zich de vraag, of de gedachte 'Ueberfremdung' van de Limburgse kolenmijnen te voorkomen niet bij voortduring de leidraad van zijn mijnbouwpolitiek is geweest.

Reeds bij kennisname van de biografie over Lely kwam bij mij de gedachte op speciaal de bemoeienissen van Lely met de mijnindustrie na te gaan. Nu de laatste mijnen in Zuid-Limburg zijn gesloten en het door Lely in het leven geroepen staatsmijnbedrijf als een multi-

nationaal bedrijf onder de naam D.S.M. zich op velerlei terreinen beweegt, maar de steenkoolontginning heeft beëindigd, is er reden te over om de figuur van Lely weer eens voor het voetlicht te halen, temeer omdat in de mijnstreek behalve een straatnaam in de wijk Welten bij Heerlen, niets aan hem en zijn betekenis voor dit gewest nog herinnert. En dat deze straatnaam verband houdt met de ontwikkeling van de mijnindustrie in Zuid-Limburg komt zelfs bij degenen, die nog iets van de betekenis van Lely hebben onthouden, nauwelijks in gedachte. Bij het vijftienvigjarig jubileum van de Staatsmijnen werd Lely samen met Mgr Dr W. H. Nolens nog bijzondere hulde gebracht, omdat deze twee figuren in het begin van deze eeuw de mijnbouwpolitiek in een nieuwe koers hadden gebracht. Maar sindsdien is het werk van Lely in het vergeetboek geraakt. Nu we het feit herdenken, dat op 24 juni 1976 vijfenzeventig jaar geleden de wet op de exploitatie van steenkolenmijnen in het Staatsblad werd afgekondigd, is er aanleiding het werk van Lely opnieuw te belichten, die immers als minister een groot aandeel had aan de totstandkoming van de staatsexploitatie van de steenkolenmijnen in Zuid-Limburg.

De levensgang van Ir Lely tot aan zijn eerste ministerschap

Cornelis Lely werd op 23 september 1854 te Amsterdam geboren als zevende van de negen kinderen van het echtpaar J. Lely-Van Houten. De familie Lely, oorspronkelijk afkomstig uit Hoorn, was toen reeds enige generaties woonachtig te Amsterdam en behoorde tot de gezeten koopmansstand. Van vader op zoon oefende de familie Lely enige geslachten lang het beroep uit van makelaar in granen en oliezaden. Niettegenstaande het grote gezin kon de vader van Lely zich de weelde veroorloven in Rheden een buitenverblijf te bouwen ten gerieve van familie, kinderen en kleinkinderen.

Na de lagere school te hebben doorlopen liet Lely zich in 1866 in afwijking van zijn oudere broers inschrijven als leerling van de eerste Hogere Burgerschool te Amsterdam. De Hogere Burgerschool was op dat moment de nieuwste ontwikkeling op het gebied van het middelbaar onderwijs. Zij had haar ontstaan te danken aan de wet op het middelbaar onderwijs van Thorbecke uit het jaar 1863 en stond nog in haar kinderschoenen.

Lely doorliep de H.B.S. met groot gemak, waarbij vooral zijn bijzondere aanleg voor de exacte vakken naar voren kwam. Deze aan-

leg leidde er toe, dat hij de technische richting koos en in 1871 ingeschreven werd aan de Polytechnische school te Delft om opgeleid te worden tot civiel-ingenieur (weg- en waterbouwkunde). Deze Polytechnische school was in 1864 in de plaats gekomen van de Koninklijke Academie, die tot dan toe de ingenieursopleiding had verzorgd.

Zijn studie te Delft werd vlot volbracht. Binnen vier jaar, nog niet helemaal 21 jaar oud, ontving Lely op 1 juli 1875 het diploma van civiel-ingenieur. Ondanks zijn vlotte studie had hij een levendig aandeel gehad aan het studentenleven. Hij gold als een bijzonder knap student. Zijn jaargenoot Ir R. A. van Sandick schrijft in zijn herdenkingsartikel over Lely, dat zijn Delftse tijdgenoten hem toen al een schone loopbaan voorspelden. Toch zou dit eerst na vele jaren het geval zijn. Van Sandick schreef bij dezelfde gelegenheid: 'De eerste jaren van zijn praktische loopbaan toch waren een aaneenschakeling van tijdelijke betrekkingen zonder toekomst, op kleine salarissen'.

In deze periode had Lely veel te danken aan Prof. Dr L. Cohen Stuart, de eerste directeur van de Polytechnische school. Tijdens zijn studie had hij de bijzondere aandacht getrokken van deze hoogleraar in de geodesie en het landmeten. Dit contact zou in latere jaren de aanleiding worden tot een grote wending in de levensloop van Lely. In 1878 had Mr J. P. M. Tak van Poortvliet, belast met het ministerie van Waterstaat, behoefte aan deskundig technische medewerkers ter verdediging van de door hem ingediende kanalenwet, o.m. het ontwerp van een Amsterdam-Rijnkanaal. Dit ontwerp ontmoette veel tegenstand in de Kamer. Een technisch goed sluitende memorie van antwoord op de vele bezwaren was daarom hoogst noodzakelijk. Op een verzoek van de minister aan Prof. Dr L. Cohen Stuart om technische bijstand werd door deze laatste de jonge ingenieur Lely voor dit werk aanbevolen. Lely leverde een knappe bijdrage, die overigens de wet niet kon redden, want het ontwerp werd met één stem meerderheid verworpen. De meerderheid in de Tweede Kamer ging verloren, toen bij amendement de kanaalverbinding Nederweert-Venlo uit de kanalenwet werd gelicht. De aanvankelijke sympathie voor het wetsontwerp bij de Limburgse afgevaardigden J. H. L. F. Arnoldts, J. M. J. G. Haffmans en Mr H. F. Lambrechts bleek door deze wijziging zo bekoeld te zijn, dat zij tegen aanvaarding van het ontwerp kanalenwet stemden, waardoor de meerderheid verloren ging. Lely werd hier voor het eerst geconfronteerd met een stukje

Limburgse kanalenpolitiek, waar hij in latere jaren nog nauw betrokken bij zou worden.

Het contact, dat door deze samenwerking ontstond tussen Tak van Poortvliet en Lely zou in 1891 verstrekkende gevolgen hebben. In dat jaar beëindigde Lely zijn laatste (weliswaar beter gesalarieerde, maar toch nog tijdelijke) betrekking, namelijk van ingenieur verbonden aan de Zuiderzeevereniging. Deze vereniging was opgericht om bij gebrek aan initiatief van de Staat der Nederlanden plannen op te zetten en de nodige gegevens te verzamelen voor de sluiting en drooglegging van een gedeelte van de Zuiderzee. Bij deze vereniging had Lely een tijdelijke aanstelling gekregen, die in 1891 met het voltooien van de plannen afliep. Toen hij overwoog een tijdelijke betrekking te aanvaarden in Brazilië, kwam plotseling een aanbod om de portefeuille van Waterstaat, Handel en Nijverheid in het ministerie Mr G. van Tienhoven op zich te nemen.

Minister van 1891 tot 1894.

Eerste contacten met Zuid-Oost Limburg en de mijnstreek

In de zomer van 1891, terwijl Lely met zijn familie vakantie hield op het buitengoed van zijn vader, ontving hij een telegram van Mr Tak van Poortvliet, die hem wenste te spreken. Bij dit gesprek was mede aanwezig Mr G. van Tienhoven, op dat ogenblik nog burgemeester van Amsterdam en lid van de Eerste Kamer voor de liberale partij. Het doel van het gesprek was Lely te polsen, of hij bereid was de portefeuille van minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid te aanvaarden in het ministerie, dat op stapel stond.

Hoe lag de politieke situatie op dat moment? In 1888 hadden voor het eerst de christelijke partijen, de coalitie, de meerderheid behaald bij de verkiezingen en de liberalen in de minderheid gedrongen. Tegen dit ministerie onder leiding van Aeneas baron Mackay met o.m. Jhr G. Ruys de Beerenbrouck als minister van Justitie liepen de liberalen onder leiding van Tak van Poortvliet te hoop. Liberalen van alle politieke kleur en schakering verenigden zich onder de naam van Unie-Liberalen. P. J. Oud typeert in zijn 'Honderd Jaren' deze samenwerking als volgt: 'De liberalen vormen in zoverre een eenheid, dat zij allen behoren tot de Liberale Unie. Maar het is een eenheid in het negatieve. Zij zijn anti-clericaal en anti-socialistisch, doch daarmee is dan ook alles gezegd. Vooruitgang en behoud zijn in hun rijen in allerlei schakering vertegenwoordigd'.

Tak van Poortvliet behoorde tot de voortuitstrevende vleugel. In Amsterdam, dat mede door Tak van Poortvliet was vertegenwoordigd, had zich een linkse vleugel van de liberalen afgescheiden, de radicalen. In de gemeentepolitiek speelden zij onder Mr W. Treub reeds een belangrijke rol. Als landelijke politieke partij traden zij voor het eerst in 1892 naar voren als Radicalen-Bond om in 1901 op te gaan in een nieuwe politieke organisatie, De Vrijzinnig Democratische Bond. Bij de Kamerverkiezingen van 1891 speelden zij binnen de Unie nog een belangrijke rol. Mede door hun invloed was de Liberale Unie gedwongen met een vooruitstrevend programma de verkiezingen in te gaan. Onder leiding van Tak van Poortvliet behaalden de Unie-Liberalen de absolute meerderheid in de Tweede Kamer (54 van de 100 zetels).

Aangezien Tak van Poortvliet de aanvoerder was geweest bij deze wapenschouw, had hij naar parlementair gebruik ook belast moeten worden met de formatie van het nieuwe ministerie. De koningin-regentes Emma wees hiervoor echter aan Mr G. van Tienhoven, toen burgemeester van Amsterdam. Onbekendheid met de parlementaire gewoonten en de persoonlijk goede relatie met de burgemeester van de hoofdstad hebben de koningin-regentes waarschijnlijk tot dit besluit gebracht. Uiteraard had Van Tienhoven in zijn formatiepoging de medewerking nodig van Tak van Poortvliet. Dit had tot gevolg, dat deze laatste in feite zijn stempel drukte op dit ministerie. Een benoeming tot minister van Waterstaat, welke post Tak van Poortvliet van 1877 tot 1879 had bekleed, wees hij van de hand. Hij wilde de portefeuille van Binnenlandse Zaken teneinde vergaande kieswethervormingen tot stand te brengen en legde zijn inzichten en voorwaarden vast in het zogenaamde 'amice-briefje', dat in feite het programma bevatte voor het ministerie Van Tienhoven. Voor Waterstaat, Handel en Nijverheid schoof Tak van Poortvliet toen Lely naar voren, die hij als minister van Waterstaat in 1887 en later in het dagelijks bestuur van de Zuiderzeeraad had leren kennen als een zeer bekwaam man. Lely stemde niet direkt toe en schoof aanvankelijk de naam van een oudere collega, Ir Z. W. F. Leemans, naar voren. Na een tweede onderhoud stemde Lely evenwel toe. Zo werd de man, die tot zijn 32e jaar geen behoorlijke betrekking had kunnen krijgen, op zijn 36e jaar geroepen om minister te worden.

Tijdens zijn eerste ministersperiode werd hij reeds geconfronteerd met de problemen van het zuidoosten van Limburg, de latere oostelijke mijnstreek. Het allereerste contact was van bescheiden aard.

Het gebied van Zuidoostelijk Limburg was tot op het einde van de tachtiger jaren, wat men zou kunnen noemen een vergeten gebied; het was niet opgenomen in de spoorwegplannen van 1860 van minister F. A. van Hall. Volgens een notitie van dominee J. Jongeneel in zijn 'Korte Kroniek van Heerlen' was de spoorlijn Sittard-Aken bij amendement van een Limburgse afgevaardigde uit de wet gelicht. Dit feit zelf heb ik tot dusverre niet bevestigd gevonden. Ik veronderstel, dat Jongeneel zich hier vergist, en dat hij op het oog had het amendement van het Maastrichtse Kamerlid Ch. C. M. H. baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky, dat net het tegenovergestelde beoogde. Hij had voorgesteld om de spoorlijn Kohlscheid-Heerlen-Sittard-Weert-Eindhoven van staatswege te doen aanleggen, maar dit amendement werd bij de behandeling in de Kamer in 1875 door minister J. Heemskerk afgewezen. Volgens deze minister moest de aanleg van deze spoorlijn aan het particuliere initiatief worden overgelaten.

In die tijd was een concessie-aanvraag van de Maastrichtse gebroeders Van Oppen in behandeling, waarvoor een bijdrage van 30% in de aanlegkosten was gevraagd. Deze spoorwegplannen kwamen echter niet tot uitvoering, omdat de hoge verwachtingen, die men in die jaren koesterde van uitbreiding van de steenkoolontginning in Zuid-Limburg, niet werden verwezenlijkt. Een wereldcrisis rond de tachtiger jaren was oorzaak, dat de dertien mijnconcessies, die tussen 1870 en 1880 verleend waren niet tot ontsluiting kwamen, waardoor de noodzaak van een spoorwegontsluiting minder urgent werd.

Een andere kijk op dit probleem had de in Maastricht geboren spoorwegbouwer Henri Sarolea, die onder Ir J. L. Cluysenaar in het voormalige Indië de nodige kennis en ervaring had opgedaan. In 1887 repatrieerde hij uit Indië en vestigde hij zich met zijn gezin in Heerlen. Hij kende de streek, omdat hij hier al vroeger een verlofperiode had doorgebracht bij de aan hem verwante familie Alsdorf. Hij had toen al eens een opzet gemaakt voor een tramverbinding over de Locht naar Kohlscheid. Toen hij echter meer tijd ter beschikking had, schoof hij dit idee ter zijde en ontwierp hij een lokaalspoorwegverbinding van Sittard over Heerlen naar Herzogenrath. Hij wist de benodigde gelden hiervoor bij elkaar te brengen. Op 24 mei 1889 werd door minister J. P. Havelaar, de voorganger van Lely, concessie verleend aan Sarolea voor de aanleg van de Zuiderspoorweg van Sittard over Heerlen naar Herzogenrath.

En hiermede kwam er weer beweging in Zuid-Oost-Limburg. Het

wetje, dat nodig was om de spoorlijn te kunnen aanleggen en voorzag in de onteigening ten algemene nutte van de benodigde gronden, droeg reeds de handtekening van Lely en verscheen op 23 juni 1893 in het Staatsblad. Dit was de eerste kennismaking van Lely met de nog sluimerende oostelijke mijnstreek, die nu uit zijn slaap werd gewekt. De spoorwegaanleg bracht al direkt een grote bedrijvigheid teweeg. Het geaccidenteerde terrein noopte tot veel grondverzet, maar graafmachines stonden toen nog niet ter beschikking. Een groot aantal grondwerkers, polderjongens, vestigde zich tijdelijk in Limburg, waar zij een paar jaar lang leven in de brouwerij brachten. De bouw van stations, hulpgebouwen, de aanleg van viaducten enz. verschaftte werk in de bouwvakken. Deze bedrijvigheden vormden het beginpunt, maar waren tevens aanleiding, dat andere initiatieven tot stand kwamen. Er werd weer aandacht besteed aan de steenkool in de ondergrond van Zuid-Limburg.

Hoe was de situatie rond 1890? Als mijnondernemingen waren in bedrijf de Domaniale Mijn en de mijn Neu Prick te Kerkrade. De Domaniale Mijn had, nadat de beperkende bepalingen uit het pachtcontract in 1880 waren geschrapt, de produktie wat opgevoerd. Maar in 1890 haalde men nog niet 60.000 ton per jaar. Rekening houdend met de landafzet op de mijnzetel zelf, zal de afzet buiten de regio gemiddeld iets boven de 100 ton per dag gelegen hebben. De mijn Neu Prick, die slechts over een bescheiden ontginningsveld beschikte (85 hectaren) had een produktie van 44.000 ton per jaar. Via een spoorwegaansluiting met paardentraction werd de steenkool in hoofdzaak afgezet in Pruisen. Deze mijn maakte trouwens deel uit van de Vereinigungs-Gesellschaft für Steinkohlenbau im Wurmrevier. De totale jaarproduktie van Zuid-Limburg beliep in 1890 rond 104.000 ton.

Daarnaast waren in 1860 en 1861 aan de Bergwerksvereniging voor Nederland de concessies Willem en Sophia verleend. Gedurende de eerste twee jaren had de Nederlandse oud-Indisch-militair, kolonel J. van Swieten, in deze onderneming een rol gespeeld; daarna was de leiding praktisch geheel in Pruisische handen overgegaan. Door gebrek aan kapitaal en het gemis van de benodigde mijnbouwkundige kennis en kunde waren diverse pogingen om het mijnveld Willem te ontsluiten, mislukt. Intussen ontstonden nieuwe initiatieven. Tussen 1870 en 1880 beleeft Duitsland zijn Gründerjahre, vooral met de ontplooiing van de industriële revolutie in het Ruhrgebied. Dit heeft tot gevolg, dat ook het Zuid-Limburgse steenkoolbekken sterk de

aandacht begon te trekken. Booractiviteiten, waarin Pruisisch kapitaal een belangrijke rol speelde, leidden hier tot de verlening van dertien nieuwe concessies. Wijs geworden door de ervaringen in het Ruhrgebied en elders werden in de nieuwe concessie-acten financiële bepalingen ingelast om te voorkomen, dat de concessies alleen maar object werden van speculatie. Garanties werden nu gevraagd, dat zij inderdaad ontsloten en ontgonnen zouden worden. De concessionarissen werden verplicht een waarborgsom te deponeren bij de agent van het ministerie van Financiën te Amsterdam, die bij gedeelten terugbetaald zou worden, als ten genoegen van de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid een bepaalde som gelds uitgegeven zou zijn voor ontginning van het concessieveld.

Ofschoon de bedragen van de waarborgsommen niet uitzonderlijk hoog waren (*f* 30.000,- tot *f* 35.000,-) bleken de meeste concessionarissen niet aan deze verplichting te kunnen voldoen, zodat rond 1890 op drie na alle concessies vervallen werden verklaard en het grootste gedeelte van het Zuid-Limburgse kolenterrein weer vrij kwam voor exploratiemogelijkheden en voor het verlenen van steenkoolconcessies. De drie concessies: Laura, Vereeniging en Carl, die de financiële verplichtingen wel nog konden nakomen, waren alle drie in Pruisisch-Duitse handen. Er begon nu een groep initiatiefnemers activiteiten te ontplooiën, waarbij de zaken serieuser werden aangepakt.

Rond 1890 waren een aantal groepen onderzoekers doende nieuwe boringen te verrichten om concessierechten te verwerven. De eerste groep kwam voort uit het initiatief tot de aanleg van de Zuiderspoorwegverbinding en schaarde zich rond Henri Sarolea. De drijvende kracht achter deze activiteit was de familie Honigmann uit Aken. Oorspronkelijk afkomstig uit het mijngebied van Mansfeld kwam een afstammeling, Eduard Honigmann, als mijnmeter bij het Bergamt Düren terecht, waar hij ruimschoots gelegenheid kreeg kennis te nemen van de geologische situatie in het mijngebied rond Aken. Dit bracht hem tot de conclusie, dat het steenkolengebied veel uitgestrekter was dan tot dan toe werd aangenomen. Een aantal boringen toonde dit aan, weliswaar in gebieden waar het drijfzandpakket boven het carboon veel dikker was dan in het Wormdal. Dit verhinderde echter niet, dat de familie Honigmann concessierechten verwierf voor deze nieuwe steenkoolvelden. Om deze velden te ontsluiten ontwikkelden leden van de familie Honigmann methoden van schachtaanleg door middel van een nieuwe boormethode. De indus-

triële opbloei na 1870 in Pruisen maakte van de familie Honigmann een der belangrijkste industriële families in de omgeving van Aken. Op hun initiatief werd het steenkolengebied rond Alsdorf tot ontginning gebracht. Eveneens toonden zij aan, dat noordelijk van de Roerslenk het steenkolenterrein wederom op bereikbare diepte was te vinden. Het was de zuid-oostelijke uitloper van wat wij later de Peelhorst en de Peelvelden zullen noemen. Ook voor dit geheel nieuwe gebied wisten zij concessierechten te verwerven. In deze familie was derhalve mijnbouwtechnische kennis, durf en vooral niet te vergeten kapitaalkracht aanwezig. Henri Sarolea had deze familie weten te interesseren in de aanleg van de Zuiderspoorwegmaatschappij. Carl Honigmann werd als lid en ondervoorzitter opgenomen in de raad van commissarissen van deze maatschappij, waarvan het aandelenkapitaal voor een/zesde deel in Duitse handen was. Nu door deze spoorwegaanleg Zuid-Oost-Limburg werd opengelegd, was ook de situatie van de kolenvelden op slag veranderd. Sarolea en Honigmann zetten daarom een tweede onderneming op met het doel een mijnconcessie te verwerven. Een daartoe strekkende aanvraag werd in 1891 bij Gedeputeerde Staten ingediend onder de naam Pauline, voor een groot deel zich uitstrekkend onder nieuw verkend terrein.

De tweede groep, waarvan de Limburgse staatsraad Mr P. Brouwers de stuwende kracht was en waarvan de activiteiten waren ondergebracht in de Financiële Maatschappij voor Nijverheidsondernemingen te Amsterdam, diende eveneens een concessie-aanvraag in onder de naam Oranje Nassau, deels voor hetzelfde gebied als Sarolea en de zijnen. Beide ondernemingen vonden elkaar in 1891 en richtten de N.V. Maatschappij tot exploitatie van Limburgse steenkolenmijnen op met een kapitaal van f 1.500.000,-. Van de 1.500 aandelen waren er 1.370 geplaatst bij de gebroeders Honigmann, 100 bij de Financiële Maatschappij voor Nijverheidsondernemingen met de Amsterdamsche Bank als geldgever, 20 bij de Akense advocaat Springfeld en 10 bij Henri Sarolea. De beide eerder ingediende concessie-aanvragen werden ingetrokken en vervangen door één nieuwe aanvraag op naam van Henri Sarolea. Onder de benaming Oranje Nassau kreeg Lely deze aanvraag te behandelen, toen hij in 1891 minister werd.

Zoals boven geschetst nam het Pruisisch kapitaal een overwegende plaats in bij de mijnbouwactiviteiten in Zuid-Limburg. De mijn Neu Prick was geheel in Duits bezit. Bij de Aken-Maastrichtse Spoorweg-

maatschappij, pachter van de Domaniale Mijn, waren van de 13.750 aandelen er slechts 1.420 in Nederlandse handen. De Nederlandse Bergwerksvereniging, eigenaresse van de concessies Willem en Sophia, werd in 1881 failliet verklaard en verkeerde in een onduidelijke positie. De drie niet vervallen verklaarde concessies, Laura, Vereniging en Carl, waren in die tijd eveneens in Duitse handen en tevens was er een Duitse deelname, hoewel een minderheidspositie innemend, in het aandelenkapitaal van de Zuiderspoorwegmaatschappij.

Nu lag er de aanvraag voor een nieuwe concessie door een onderneming, waarvan het kapitaal ook weer overwegend in Duitse handen was. Wel was er enige Nederlandse invloed, maar die was gering voor wat het kapitaal betrof. Niettemin besloot Lely deze concessie toch te verlenen. Zijn overwegingen vinden wij terug in de memorie van toelichting op de wet van 1901 tot exploitatie van staatswege van steenkolenmijnen in Limburg, waar hij letterlijk zegt: 'In 1891 werd een nieuwe aanvraag om concessie ingediend. Na ernstig onderzoek verkreeg ondergetekende de indruk, dat het deze aanvragers niet te doen was om een concessie om er handel mee te drijven, maar inderdaad om haar zo spoedig mogelijk tot uitvoering te brengen. Ik achtte mij onbezwaard het verlenen van de onder de naam Oranje Nassau voor een uitgestrekt mijnveld aangevraagde concessie te bevorderen teneinde belanghebbenden in de gelegenheid te stellen een ernstige proef te nemen met het ontginnen van steenkolen in een gedeelte van Limburg, waarin tot dusverre geen mijnbouw met ernst was beproefd'. Niet ten onrechte zou in 1903 minister Mr J. C. de Marez Oyens in de Kamer stellen: 'Aan deze maatschappij komt de verdienste toe den stoot te hebben gegeven aan de uitbreiding van de mijnindustrie in Limburg'.

Mijnbouwkundige kennis en kapitaal waren derhalve op dat moment in voldoende mate aanwezig. Dit was voor Lely echter niet voldoende. De overwegend buitenlandse invloed in de mijnstreek wilde hij zoveel mogelijk indammen. Wij zien hier de aanzet voor een politieke koers, die in meer uitgesproken vorm in zijn latere mijnbouwpolitiek zal terugkeren, vooral toen op het einde van de 19e eeuw het Pruisisch nationalisme steeds agressievere vormen ging aannemen. In 1871 had Bismarck zijn hoofddoel bereikt en was de Pruisische hegemonie in het nieuw uitgeroepen Duitse keizerrijk gevestigd. De koning van Pruisen werd nu tevens Duits keizer; zijn minister-president Reichskanzler. Althans naar buiten wilde Bismarck een rustpauze

maken; hij had de geschiedenis willen laten stilstaan als hij het gekund had, zo schrijft Golo Mann. Maar in 1890 liet de nieuwe jonge kapitein op het schip (keizer Wilhelm II) de oude loods (Bismarck) van boord gaan om zelf de buitenlandse koers te gaan bepalen.

Ten tijde dat Lely de voorwaarden moest vaststellen, waaronder aan een overwegend Pruisisch-Duitse onderneming een nieuwe concessie verleend zou worden, was van een veranderde koers in het buitenlands beleid nog niet zoveel te bespeuren. De volgende jaren zou deze zich snel wijzigen om tot de catastrofe van 1914 te leiden. Toch onderkende Lely toen klaarblijkelijk al het gevaar van een Ueberfremdung in Zuid-Limburg. Een belangrijke raadgever voor Lely is zonder twijfel geweest de ingenieur der mijnen, Ir Egon van der Elst. Hij had beide zijden van de situatie leren kennen. Van 1852 tot 1876 was hij directeur geweest van de Domaniale Mijn. Uit dien hoofde had hij van nabij de opvattingen, instelling en motieven van de Pruisisch-Duitse aandeelhouders van de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij leren kennen. Sinds 1876 hoofd van het Staatstoezicht, was hij geconfronteerd met het machtsstreven van de Eschweiler Bergwerks Verein en de Vereinigungs-Gesellschaft te Kohlscheid, die allebei er naar streefden vaste voet in Zuid-Limburg te krijgen. Toen de concessionarissen uit de zeventiger jaren voor een belangrijk deel hun concessies vasthielden uit speculatieve overwegingen, maar telkens om uitstel verzochten om aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen, adviseerde hij tenslotte tot vervallenverklaring van de concessierechten. Deze ervaringen hebben Lely als richtlijn gediend bij het opstellen van de concessie-acte Oranje Nassau, zodat hij in deze acte bepalingen liet opnemen om zich hiertegen teweer te stellen.

In de concessie-acte daterende van 2 mei 1893 ten name van Henricus Leonardus Cornelius Hubertus Sarolea te Heerlen werd een artikel ingelast, dat het Nederlands karakter van de onderneming zoveel als mogelijk moest waarborgen. Dit artikel bepaalde op de eerste plaats dat de concessionaris bevoegd was de concessie over te dragen aan een naamloze vennootschap, *gevestigd in Nederland*, en op de tweede plaats dat de meerderheid der bestuurders Nederlanders moesten zijn, en op de derde plaats dat de statuten de goedkeuring behoefden van de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, onverminderd de bepalingen van het Wetboek van Koophandel. In de statuten werd dientengevolge dan ook vastgelegd, dat de maatschappij gevestigd zou zijn te Heerlen. Toen de concessies van Laura

en Vereeniging en eveneens van Willem-Sophia op het einde van de 19e eeuw in Belgisch bezit overgingen, werd de vestigingszetel niet in Nederland maar in Brussel gedomicilieerd. Hieruit blijkt zonneklaar, dat deze bepaling niet zonder grond in deze concessie-acte was opgenomen. Een ander artikel, dat de aandacht trekt en afwijkt van de bepalingen in vroegere concessie-acten, is artikel 17. In dit artikel wordt bepaald, dat alle tegenwoordige en toekomstige bepalingen betreffende de mijnen op deze concessie van toepassing zullen zijn. Uit deze bepaling valt af te leiden, dat de regering er rekening mee hield op niet al te lange termijn wijziging in het mijnrecht te zullen brengen. Het verleden had bewezen, dat hier alle redenen toe was.

De eerste maal werden tot lid van de directie van de Oranje Nassau Mijnen benoemd: Eduard Honigmann, voorzitter, W. C. Dutilh, lid-secretaris en H. L. C. H. Sarolea. In de raad van commissarissen werden benoemd: Ir J. H. Cluysenaar, C. Honigmann en F. Honigmann en Mr F. S. van Nierop. De leden van de familie Honigmann waren weliswaar in het bestuur zwaar vertegenwoordigd, maar er was ook duidelijk een goed Nederlands tegenspel in de personen van Ir Cluysenaar, directeur-generaal van de Nederlandse Staatsspoorwegen, Mr F. van Nierop, directeur van de Amsterdamsche Bank, W. C. Dutilh, een telg uit de bekende Rotterdamse koopmansfamilie en tenslotte Henri Sarolea. Latere wijzigingen in het bestuur zouden niet altijd even gelukkig uitvallen.

Lely als Kamerlid, 1894-1897

In 1894 struikelde het ministerie Van Tienhoven over de door Tak van Poortvliet voorgestelde kiesrecht hervormingen, hetgeen leidde tot ontbinding van het parlement. De hieruit voortvloeiende verkiezingen zijn waarschijnlijk de meest vreemde geweest, die Nederland ooit heeft meegemaakt. De scheidingslijn liep dwars door alle partijen heen en werd bepaald door het feit, of men vóór of tegen Tak van Poortvliet was. De behoudende liberalen wonnen de strijd. In het nieuwe ministerie was voor de vooruitstrevende liberaal Lely dan ook geen plaats meer. Wel werd hij door het district Lochem tot lid van de Tweede Kamer gekozen.

De meest markante figuur in het nieuwe ministerie was de minister van Binnenlandse Zaken, Mr Samuel van Houten. Als zeer strijdbaar radicaal begonnen, was hij geleidelijk geëvolueerd naar de conserva-

tieve vleugel van de liberalen. Hij kreeg in dit ministerie tot taak een minder vergaande kiesrechthervorming tot stand te brengen als in de opzet van Tak van Poortvliet was voorzien. Deze kieswet Van Houten werd door de beide Kamers aanvaard. Het belangrijkste politieke feit in deze periode was de opsplitsing van de Anti-Revolutionaire Partij, die het aanzien gaf aan de Vrij Anti-Revolutionaire Partij, waaruit later de Christelijk Historische Unie zou ontstaan onder leiding van Jhr H. F. de Savornin Lohman.

Lely had inmiddels gekozen voor een voortzetting van zijn politieke loopbaan. Uiteraard waren er mogelijkheden te over een beter bezoldigde positie te verwerven in het bedrijfsleven of in het bestuurlijke vlak, maar dit zou waarschijnlijk het einde betekend hebben van zijn politieke carrière. Wat zijn beweegredenen precies geweest zijn, is niet duidelijk. Zijn biograaf Jansma veronderstelt, dat het voltooiën van de Zuiderzeeplannen de hoefdrijfveer is geweest tot zijn besluit. De drie jaren, dat Lely Kamerlid is geweest, gaven hem gelegenheid politieke ervaring op te doen aan de andere kant van de regeringstafel. Op verschillende terreinen heeft Lely actief aan de parlementaire werkzaamheden deelgenomen. Op mijnbouwpolitiek terrein kwamen er echter nauwelijks enige punten van belang aan de orde. Het enige wat enigermate hieronder valt te rangschikken was het voorstel om op de begroting van Waterstaat een post uit te trekken voor de samenstelling van een nieuwe geologische kaart van Nederland. Op voorstel van Lely werd deze post geschrapt. Pas in een veel later stadium en in zekere zin als voortzetting van Lely's mijnpolitiek tijdens zijn tweede ministerschap zou de geologische verkenning van Nederland van rijkswegen ter hand genomen worden. Het lot speelde het ook nog zo, dat met het oog op de mijnbelangen deze Geologische Dienst in 1918 in Heerlen werd gevestigd en dat Lely tot voorzitter van de commissie van toezicht werd benoemd.

In 1897 werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven, gebaseerd op de kieswet Van Houten. Lely werd door het district Lochem wederom naar de Kamer afgevaardigd. De uitslag van de verkiezingen gaf een geheel ander beeld van de samenstelling van de Tweede Kamer. De meer ingewikkelde partijverhoudingen, zoals we die in ons land kennen, beleefden toen hun eerste doorbraak. De liberalen behielden weliswaar de meerderheid, waarvan 33 zetels voor de meer vooruitstrevende liberalen, 15 voor de conservatieve oud-liberalen en 4 voor de links georiënteerde radicalen, maar daarnaast deed de S.D.A.P. voor het eerst haar intrede in de Kamer met Mr P. J. Troelstra en

Ir H. H. van Kol en één ongeorganiseerde socialist G. van der Zwaag. Bij de Anti-Revolutionaire Partij weerspiegelde zich de splitsing. Naast zeventien partijtrouwe leden onder leiding van Abraham Kuyper deden vijf vrij-anti-revolutionairen hun intrede in het parlement en begon met Dr J. Th. de Visser de C.H.U. haar politieke opmars. De katholieken kwamen als een eenheid terug, maar waren voor het overgrote gedeelte behoudend ingesteld. Voor Limburg en de komende mijnpolitiek was het belangrijk, dat Dr W. H. Nolens voor het district Venlo in de Kamer terugkeerde. In 1896 was bij het overlijden van de roerige Venlose afgevaardigde Mr J. H. L. Haffmans de jonge Rolducse priester-leraar Nolens bij enkele candidaatstelling in Venlo tot Kamerlid gekozen. In vruchtbare samenwerking zouden Nolens en Lely in de volgende parlementaire periode hun richtinggevend stempel drukken op de Nederlandse mijnpolitiek in Limburg.

Lely voor de tweede maal minister, 1897-1901

Op grond van de verkiezingsuitslagen kregen de liberalen de opdracht een ministerie te vormen. Als formateur werd aangewezen Mr N. G. Pierson, die in het kabinet Van Tienhoven minister van Financiën was geweest. De oud-liberalen leverden de uitermate voorzichtige Mr W. H. de Beaufort als minister van Buitenlandse Zaken. Lely werd wederom belast met de portefeuille van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Met zijn collega van Binnenlandse Zaken, Mr H. Goeman Borgesius, bleef Lely gedurende zijn gehele ministerschap tevens lid van de Tweede Kamer. De grondwet liet dit destijds nog toe, hoewel in de Kamer en in het kabinet hierop nogal enige kritiek was. De Beaufort met name vond dat een dubbelzinnige positie. Onder het ministerie Pierson is veel werk verzet en werden een belangrijk aantal wettelijke maatregelen tot stand gebracht, zoals de leerplichtwet en de ongevallenwet, de laatste van de hand van Lely. Voor Limburg was het belangrijkste, dat in de mijnbouwpolitiek het roer werd omgegooid. Wat de beweegredenen en de achtergronden hiertoe zijn geweest, is gezien het subtiële karakter in openbare stukken, alleen tussen de regels door te lezen, maar zij wortelen voor een niet onbelangrijk deel in de buitenlandse politieke verhoudingen. Ook de gewijzigde inzichten in de mijnbouwpolitiek in Nederlands-Indië hebben ongetwijfeld meegespeeld. Het is in deze parlementaire periode, dat ook de Indische mijnwet van Cremer werd aangenomen.

De mijnproblematiek in Limburg kwam onder dit ministerie voor het eerst aan de orde bij de behandeling van de begroting van Waterstaat in december 1897. Bij deze gelegenheid sprak Dr Nolens zijn tweede redevoering uit in het parlement. Hij begon zijn rede met de vaak geciteerde stelling: 'Een land dat zijn natuurlijke bronnen van rijkdom niet weet te gebruiken, bewijst dat het deze niet waard is'. Uitvoerig wijdde Nolens uit over de mogelijkheden, die er in Zuid-Limburg lagen, vooral nu de spoorwegverbinding met Zuid-Oost-Limburg dit mijngebied had ontsloten. Hij wees op het feit, dat na de boorcampagnes uit de zeventiger jaren er met de concessies gespeculeerd was en dat er praktisch geen enkele werd ontsloten met uitzondering van het steenkolenveld Oranje Nassau. Hij wees er verder op, dat intussen weer een groot aantal concessie-aanvragen waren ingediend. Hij verlangde meer zekerheid van de regering, dat de steenkolen in Zuid-Limburg ook tot ontginning zouden komen. In het bijzonder wees hij op het belang van de werkgelegenheid voor dit landsdeel, waar dagelijks honderden arbeiders te voet naar de Duitse mijnen gingen om daar hun brood te verdienen. Nolens wees verder op het nationale belang, dat met de steenkolenwinning gemoeid was, wanneer ons land op dit gebied onafhankelijk zou kunnen worden van het buitenland. Hij vreesde met name de afhankelijkheid van Duitsland, welk land in 1889 tijdens de grote werkstaking een tijdelijke uitvoerverbod van steenkool had overwogen.

Nolens verlangde een wijziging van de mijnwet van 1810, waardoor de regering meer macht zou bezitten om een concessionaris tot ontginning te dwingen. Dit betoog van Nolens werd ondersteund door de liberale afgevaardigde Mr A. F. K. Hartogh. Deze had bindingen met de Oranje Nassau Mijnen, doordat hij bestuurslid was van de Financiële Maatschappij voor Nijverheidsondernemingen te Amsterdam, aandeelhouder van de Maatschappij tot exploitatie van Limburgsche steenkolenmijnen. Hij was in dit verband lid van het comité, dat volgens artikel 8 van de statuten van de Oranje Nassau Mijnen de belangen van de houders van oprichtersbewijzen moest behartigen.

Lely was in zijn antwoord kort en kon ook kort zijn. Hij stelde: 'Ik ben ook overtuigd, dat Zuid-Limburg een grote toekomst heeft en ondergrondse schatten bevat, die naar goed geconstateerde boringen doen vermoeden, eene grote exploitatie van kolenmijnen in de toekomst zeer waarschijnlijk maken. Ik deel de mening van de beide heren afgevaardigden betreffende wenschelijkheid van wetsherzie-

ning en verkeer in de omstandigheid, dat ik mij niet behoef te bepalen tot een toezegging, want sedert een paar maanden is de zaak in mijn Departement ter hand genomen en ik hoop dat de indiening van een wijzigingsontwerp spoedig zal kunnen volgen'.

Het is bekend, dat E. van der Elst een wijzigingsontwerp had voorbereid, waarvoor hij met zijn jarenlange ervaring de meest geëigende persoon was. Van der Elst was in april 1897 echter overleden en de problematiek werd op het departement verder behandeld. Tot indiening van een ontwerp is het echter tot op de dag van vandaag niet gekomen. Wel is de mijnwet 1810 verschillende malen buiten werking gesteld. Maar dit laatste relict van Napoleontische wetgeving bestaat nog altijd.

De negentiger jaren van de vorige eeuw waren economisch zeer gunstig; vooral bij onze oosterburen beleefde de industriële bedrijvigheid een bloeitijd. Steenkool, in die tijd de enige industriebron van betekenis, was het meest gezochte mineraal. Als gevolg hiervan ontwikkelde zich in Zuid-Oost-Limburg een levendige exploratiebedrijvigheid. Gebaseerd op de boorresultaten werden niet minder dan 25 concessieaanvragen ingediend, die een totale oppervlakte van 43.000 hectaren bestreken en bijna drie maal de oppervlakte van het beschikbare steenkolenterrein innamen. Sommige stukken waren in vier of vijf verschillende concessieaanvragen begrepen. Deze chaotische toestand vormde voor de bewindsman een schier onmogelijke taak om tot een verantwoorde beslissing te komen bij de toewijzing van nieuwe concessies.

Daarbij was het niet uitgesloten, dat een groot aantal van de aanvragen een speculatief karakter droegen. Zij waren zonder twijfel aangevraagd met het oogmerk de eventueel te verkrijgen concessierechten te verkopen. Naast de aanvragen, rechtstreeks uit het buitenland afkomstig, waarin het Pruisisch-Duitse element domineerde, bestond derhalve ook een niet geringe kans, dat de door Nederlandse aanvragers verkregen concessies in buitenlandse handen zouden geraken. De minister stond derhalve voor het probleem, hoe een duidelijke koers moest worden bepaald voor de mijnpolitiek in Zuid-Limburg.

Alvorens een beslissing te nemen bezocht Lely – vergezeld van zijn referendaris en latere opvolger als minister, Mr J. C. de Marez Oyens – in november 1898 het Zuid-Limburgse mijngebied. Zijn eerste bezoek gold Nolens op Rolduc; vervolgens werd contact opgenomen met de bestuurders van de Domaniale Mijn te Kerkrade en

met de directie van de Oranje Nassau Mijnen te Heerlen, gecombineerd met ondergrondse bedrijfsbezoeken. Na dit bezoek en na bestudering van alle stukken kwam de regering, voorgelicht door Lely, tot de conclusie, dat het eenvoudig onmogelijk was in deze situatie de mijnwet van 1810 in al zijn consequenties toe te passen. Op de achtergrond speelde verder nog het denkbeeld van het sauveren van de Nederlandse economische belangen en het zich teweer stellen tegen al te grote buitenlandse invloeden. Vooral in Pruisen had zich een sterke nationalistische stroming ontwikkeld, die maar moeilijk kon verkroppen dat nu men Frankrijk van de Rijn had verdreven, ook de Rijnmonding geen Duits bezit was. 'Das deutsche Rheinland empfindet die Existenz der ihm seewärts vorgelagerte Niederlande als ein Hinderniss seiner Entwicklung'.

In deze materie heeft waarschijnlijk Lely op eigen kompas moeten koersen. De Beaufort was een uiterst voorzichtig minister van Buitenlandse Zaken, die bovendien in de Duits-Pruisische problematiek dan nog werd voorgelicht door de als ultra-germanofiel bekend staande Nederlandse gezant te Berlijn, Jhr Mr D. A. W. van Tets van Goudriaan. Voor Lely was deze kwestie een logische voortzetting van een principe, waarvan de aanzet al was vastgelegd in de verlening van de concessie-acte van de Oranje Nassau, namelijk het versterken van de Nederlandse positie in de mijnstreek. De regering besloot daarom een andere weg in te slaan en na te gaan of niet een deel van het steenkolenterrein door de staat moest worden geëxploiteerd.

Dit klemde temeer nu bij de Domaniale Mijn zich een belangrijke wijziging had voltrokken. Als gevolg van de stappen van de Belgische regering had de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij als particuliere maatschappij opgehouden te bestaan. De Belgische staat had de lijn Hasselt-Duitse grens overgenomen, de Pruisische staat het stuk van deze grens tot Aken. Het gedeelte van de spoorlijn op Nederlands gebied was bij dezelfde transactie overgedragen aan de Nederlandse Staatsspoorwegen. Deze transactie, die in het voorjaar van 1897 haar beslag kreeg, veranderde op slag de situatie rond de Domaniale Mijn. De eerste vraag was of dit wijziging bracht in het pachtcontract van 1846, nu de Spoorwegmaatschappij als zodanig in feite niet meer bestond. De minister van Financiën in het kabinet, Jhr Mr J. Roëll, die uiteraard met dit probleem in de maag zat en niet aan staatsexploitatie dacht, had op een brief van de algemeen directeur Sommer bericht, dat het exploitatiecontract van 1846 on-

verlet bleef. De Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij werd vanaf die tijd uitsluitend als mijnonderneming verder gevoerd en beheerde alleen nog de raccordementslijn, die de Domaniale Mijn aansluiting gaf op het spoorwegnet bij Simpelveld. Deze transactie bracht de Spoorwegmaatschappij f 16.700.000,- in het laatje. Behalve aflossing van een nog uitstaande lening werd op de aandelen een aanzienlijk bedrag gerestitueerd. Het kapitaal van de maatschappij werd gereduceerd tot een kwart van het nog op de balans voorkomende bedrag, zijnde 2.062.200 Mark. Als gevolg hiervan kon de mijn over ruime middelen beschikken, en we zien dan ook vanaf dit moment de steenkoolproductie aanzienlijk stijgen.

De veranderde situatie maakte nieuwe statuten noodzakelijk, die op 7 september 1900 voor notaris Mr J. W. H. Haenen te Maastricht verleden werden. In deze nieuwe statuten treffen we ook al de tendens aan waar mogelijk de Nederlandse invloed te vergroten. Het domicilie van de Maatschappij moest te Maastricht gevestigd worden. De binding met Aken, waar voordien in feite de directie was gevestigd, kwam te vervallen en daarmee ook de rechtstreekse binding met Pruisen. Maar de meerderheid van de aandelen bleef in Duitse handen. Het stemrecht van de grote aandeelhouders, practisch allemaal Duitse bankiers, werd evenwel ingeperkt ten voordele van de kleinere aandeelhouders. Het merendeel van de directie, in feite een raad van bestuur, moest zijn woonplaats in Nederland hebben. Van het bestuur, dat in feite de directie vormde, moest, indien deze uit een of twee personen bestond, minstens één persoon zijn domicilie in Nederland hebben. Ofschoon deze statutenwijziging meer in de bemoeiingssfeer van de ministers van Financiën en Justitie lag, proeft men toch tussen de regels door de invloed van minister Lely, die met deze materie goed bekend was.

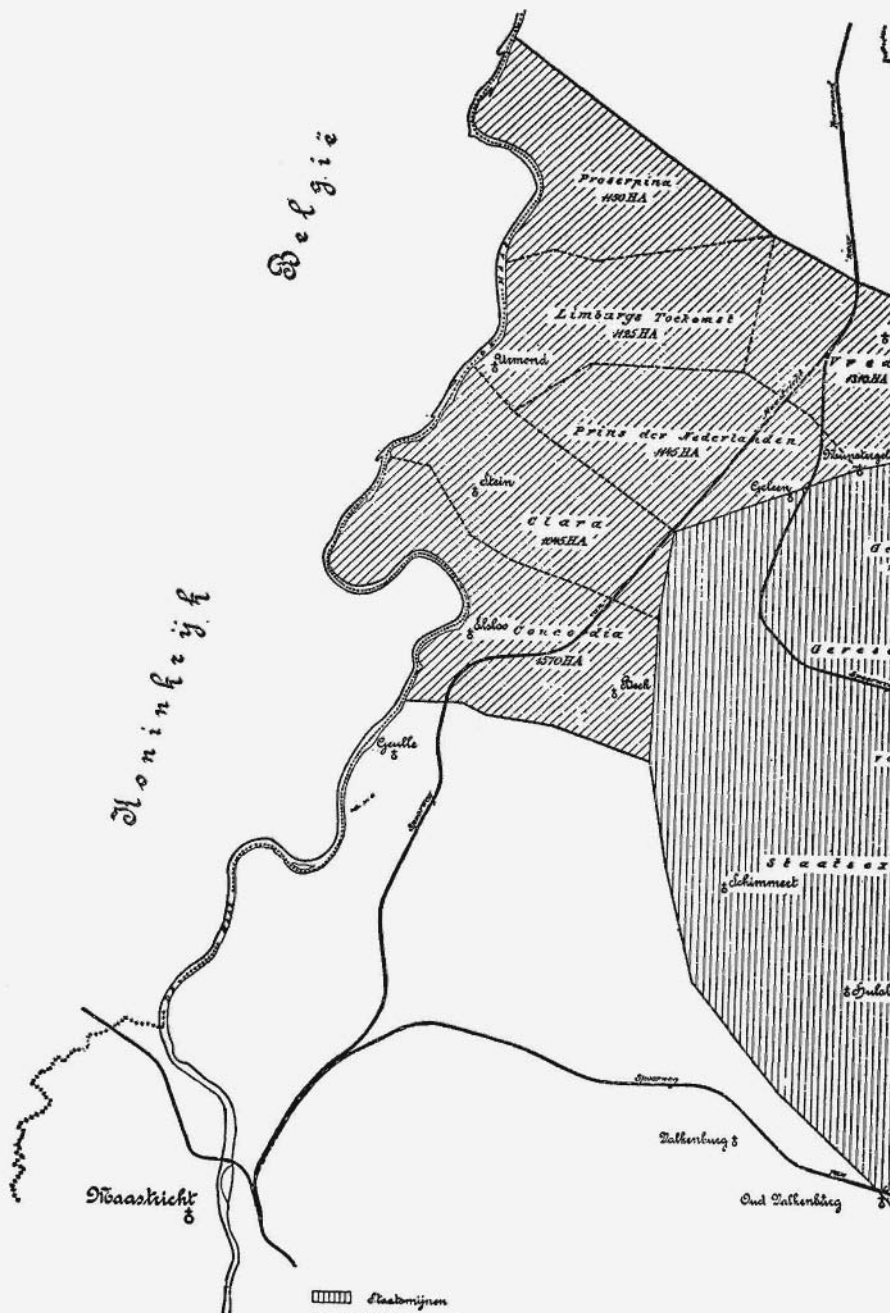
Niettemin bleef de Domaniale Mijn een onderneming, waarvan het kapitaal nog overwegend in Duits-Pruisische handen was. Deze laatste factor heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen, dat op 17 april 1899 een Koninklijk Besluit verscheen, geïnspireerd door Lely, dat een geheel nieuwe koers zou inleiden in de Nederlandse mijnbouwpolitiek. Bij dit Koninklijk Besluit werd een staatscommissie benoemd met als opdracht een antwoord te geven op een viertal vragen. De eerste vraag was na te gaan de omvang van het in Limburg beschikbare steenkoolterrein, m.a.w. te onderzoeken waar buiten de reeds geconcedeerde mijnvelden nog steenkool in voldoende hoeveelheid op ontginbare diepte te vinden zou zijn. De tweede vraag was, of een

deel van dat steenkolenterrein door de staat ontgonnen moest worden. Aansluitend volgden dan hierop twee vragen, namelijk welk gedeelte eventueel voor staatsexploitatie moest worden bestemd en hoe het overblijvende gedeelte zou moeten worden verdeeld voor ontginning door particulieren.

Tot voorzitter van de commissie werd benoemd R. van Hasselt, de daadkrachtige en voortvarende president-direkteur van de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij. Van de overige vier leden, J. H. Beucker Andreae, G. J. de Jongh, S. van Citters en C. L. van Woelderen, trad deze laatste, een oud-marineofficier en direkteur van de Stoomvaartmaatschappij 'Zeeland', het meest op de voorgrond. Mijnbouwtechnisch en geologisch werd de commissie bijgestaan door Dipl. Ing. C. Blankevoort, ingenieur der mijnen en hoofd van het Staats-toezicht. Voorts maakte de commissie veelvuldig gebruik van de deskundige voorlichting van Bergrat Vogel, president-direkteur van de door de Pruisische staat geëxploiteerde mijnen in het Saargebied. Op 23 augustus 1900 bracht de commissie rapport uit aan de minister.

Gebaseerd op de relatief schaarse gegevens, bekend uit de boorcampagnes in Zuid-Limburg, en aangevuld met geologische gegevens uit het naburige buitenland, ontwierp Blankevoort een overzichtskaart van het Limburgse steenkolenbekken. Door gebrek aan voldoende gegevens werd de noordelijke begrenzing gelegd bij de lijn Geleen-Munstergeleen. Al spoedig zou blijken, dat op grond van prognoses van de Belgische geologen Guillaume Lambert en André Dumont de grens te zuidelijk getrokken was; rond 1900 was dit echter een nog vrijwel onbekend gebied. Bij toetsing van de gegevens kon ook Bergrat Vogel zich met de opzet van Blankevoort verenigen. Op grond van deze prognose werd buiten de reeds uitgegeven concessies een gebied met een oppervlakte van rond 14.500 hectaren als ontginbaar steenkolenterrein vastgesteld. Dat de werkelijkheid later nogal wat anders zou uitvallen, kan op grond van de summere gegevens, waarmee Blankevoort moest werken, niet verbazen.


De tweede vraag was in feite de principiële kwestie. De commissie ontweek de vraag, of de staat zich met de exploitatie van nijverheids-ondernemingen moest bezig houden. Ze wilde zich duidelijk niet op glad ijs wagen, vooral omdat ter zelfder tijd zowel België als Pruisen bezig waren de spoorwegexploitatie onder de staat te brengen. Een weinig aantrekkelijk perspectief voor de voorzitter, zelf direkteur van een spoorwegmaatschappij! De commissie beperkte zich daarom tot de concrete vraag, of 'met het oog op de omstandigheden, waarin



België

Koninkrijk

Staatsmijn

-  Staatsmijnen
-  Koninklijke mijnen
-  Concessies
-  Rijlsporen

Proserpina
MINE

Limburgs Toekomst
MINE

Stromed

Prins der Nederlanden
MINE

Stein

Clara
MINE

Sibbe Concessie
MINE

Stuit

Gulle

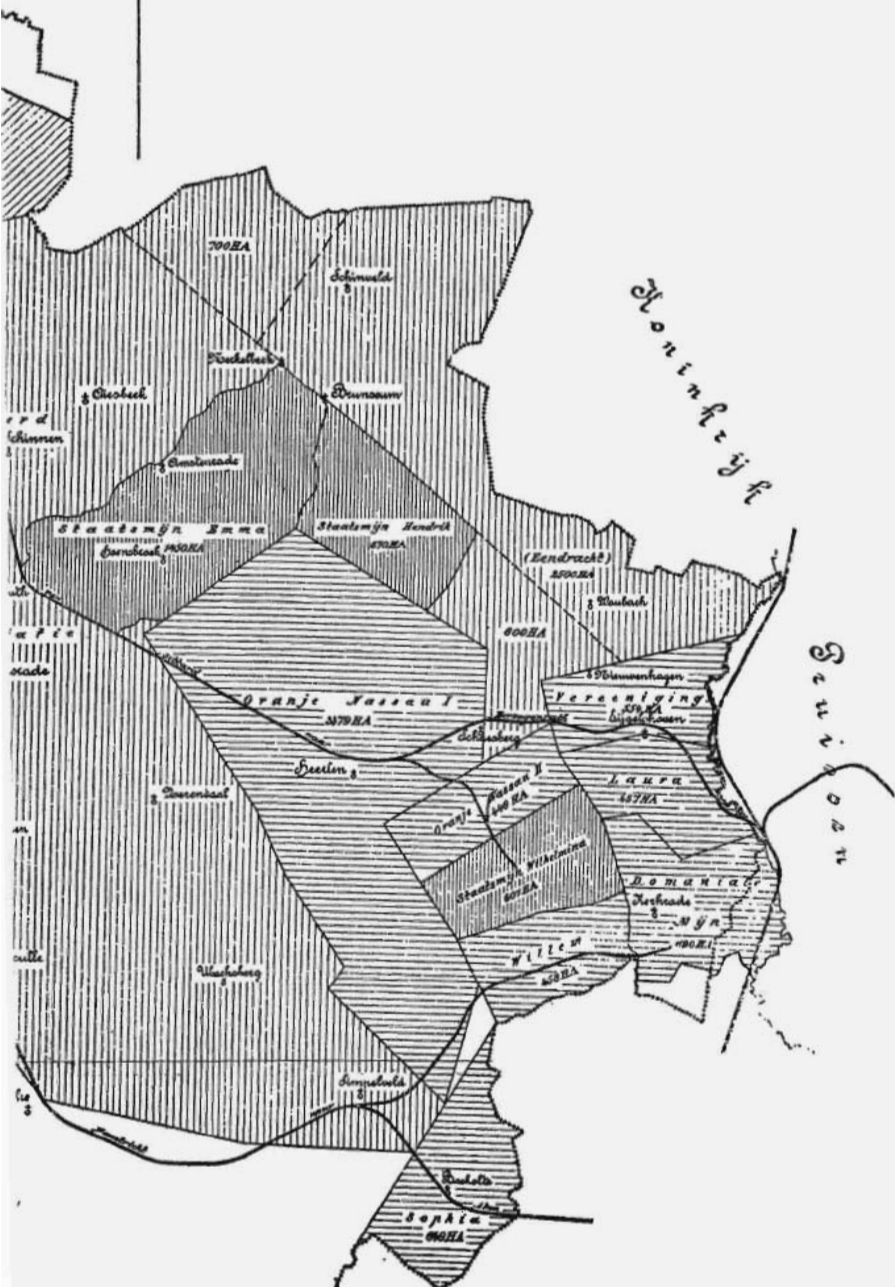
Staatsmijn
Schimmert

Nieuw Valkenburg

Oud Valkenburg

Wijndistrict van Zuid-Limburg

Schaal 1: 100 000



Nederland met betrekking tot de ontginning van steenkolen verkeert, het in het algemeen belang aanbeveling verdient, dat de staat als ontginner van een deel van het beschikbare kolenterrein optreedt'.

Pruisen was rond 1900 het land, waar mijnbouw van staatswege verreweg de grootste omvang had. Daarom werden door de commissie in dat land inlichtingen ingewonnen en studies gemaakt, in het bijzonder van het mijngebied van het Saarland, waar al sinds de 18e eeuw steenkool door de staat ontgonnen werd. De conclusie was, dat staatsexploitatie geen bijzondere problemen opwierp, indien deze in de verhouding tot de staat zich niet van de privaatrechtelijke opzet onderscheidde. De staatsmijnen konden een prijmatigende invloed uitoefenen op de kolensyndicaten, hetgeen een voordeel voor de consument betekende. De Pruisische staatsmijnen leverden verder jaarlijks niet onaanzienlijke baten op voor de schatkist, waarvan de bevolking eveneens profijt trok. De commissie zag dan ook geen aanleiding om staatsexploitatie van een deel van het steenkolenveld in Limburg af te wijzen.

Bergrat Vogel, naar zijn mening gevraagd, kon gezien zijn positie als leider van een staatsbedrijf niet anders verklaren dan dat staatsexploitatie even goed mogelijk was als particuliere exploitatie. De grote invloed van het Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat en de belangen, die Pruisen had op de Nederlandse markt en eveneens bij het verwerven van steenkolenconcessies in ons land, gaven hem echter – waarschijnlijk op een wenk uit Berlijn – aanleiding toch twijfel te zaaien bij de commissie. Hij stelde: 'Die Frage ob Staats- oder Privat-Betrieb ist vielleicht in den Niederlanden weniger bedeutungsvoll wie in anderen Staaten. Durch seine geographische Lage ist Holland bezüglich der Steinkohlenbeschaffung in der glücklichen Lage aus der Konkurrenz der englischen, deutschen, belgischen und französischen Steinkohlenrevieren unter gewöhnlichen Verhältnissen den grössten Nutzen zu ziehen'. Deze argumentatie werkte hij nog uit, hetgeen we kunnen beschouwen als een duidelijke poging om de commissie in een bepaalde, voor Pruisen gunstige richting te beïnvloeden.

De commissie ontwikkelde zelfstandig haar argumenten en kwam daarbij tot de conclusie, dat voor het bijzondere geval Limburg het gewenst was een deel van het steenkolenveld te bestemmen voor staatsexploitatie. Zij wees er op de eerste plaats op, dat ofschoon de laatste dertig jaren aan particuliere mijnontginners ruimschoots de gelegenheid was gegeven steenkool in Zuid-Limburg te ontginnen,

daarvan slechts een uiterst gering gebruik was gemaakt. De commissie constateerde verder, dat de in Limburg gedolven steenkool tot dusverre voor het grootste gedeelte in het buitenland was afgezet. Dat laatste was overigens een zwak argument; in aanmerking genomen de machtspositie van het Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat op de Nederlandse markt moest men de Limburgse kolen wel in het buitenland afzetten. Gevaar voor aantasting van deze positie was ook de reden, dat Bergrat Vogel de wenk ontving niet al te sterk voor staatsexploitatie te pleiten.

Nader merkte de commissie nog op, dat de in concessie gegeven en in exploitatie zijnde mijnvelden zo goed als geheel in bezit waren van of onder leiding stonden van buitenlanders. Wel was dit bezit niet meer zo eenzijdig Pruisisch, sinds de concessies Laura, Vereeniging en Willem-Sophia door Belgische N.V.'s waren overgenomen, maar bij één van deze Belgische N.V.'s, opgericht door de Banque d'Outremer te Brussel, was de meerderheid van de aandelen Laura en Vereeniging toch nog in Duitse handen. Van de 12.800 aandelen waren er 8.400 in handen van de Eschweiler Bergwerks Verein, de Vereinigungs Gesellschaft für Steinkohlenbergbau te Kohlscheid en het bankhuis Salomon Oppenheim te Keulen. De Banque d'Outremer bezat 3.327 aandelen en de Amsterdamsche Bank 713. Al was er dan ook enige deelname van het Nederlands kapitaal, men was toch de mening toegedaan, dat deze toestand weinig rooskleurig was. Zolang niet door een of meer krachtige Nederlandse mijnbedrijven de steenkoolontginning ter hand was genomen, achtten zij verdere uitbreiding van buitenlandse invloed bij de steenkoolontginning in Limburg niet wenselijk. Waar er geen enkele waarborg was, ook al werd een nieuwe concessie op naam van een Nederlander gesteld, dat de ontginningsmaatschappij niet in buitenlandse handen geraakte, kwam de commissie tot de slotsom, dat het wenselijk was een daarvoor geschikt terrein door de staat te doen exploiteren. Als direct voordeel resulteerde hieruit, dat de baten in hun geheel aan de staat ten goede kwamen en niet slechts voor een klein deel, zoals bij de verpachte Doomaniale Mijn het geval was.

Daarnaast somde de commissie enige indirecte voordelen op, zoals de stimulerende invloed die van een goed geleid staatsbedrijf in sociaal, technisch en economisch opzicht zou uitgaan op de particuliere mijnbedrijven. Ook wees zij er op, dat bij uitbreiding van de mijnontginning een belangrijk aantal arbeiders, die nu door arbeid over de grens in hun onderhoud moesten voorzien, dan kort bij huis

in het eigen gewest werk zouden kunnen vinden. Verder zouden de Delftse mijnningenieurs, die in opleiding waren voor Nederlands-Indië, in de gelegenheid komen in eigen land mijnbouwpraktijk op te doen. Tenslotte zouden ervaringen, opgedaan in de staatsmijnen, ten goede kunnen komen aan verbetering van het veiligheidstoezicht.

Bij de bespreking van de voordelen wijdde de commissie tenslotte een afzonderlijke beschouwing aan de vraag, welke de voordelen voor de Nederlandse consument zouden zijn. Zij stelde voorop, dat Nederland niet zonder het buitenland zijn steenkoolbehoefte kon dekken. De ervaringen met het Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat werden als voorbeeld aangehaald, hoe belangrijk het was, dat de consument niet eenzijdig van één prijsdicterende producent afhankelijk was. Een krachtig staatsbedrijf zou een regulerende invloed op de kolenmarkt hebben.

Na aldus de argumenten op tafel te hebben gelegd, die pleitten voor staatsexploitatie van een deel van het kolenveld in Limburg, kwam de vraag aan de orde van de situering en de omvang van het voor staatsexploitatie te bestemmen mijnveld. De commissie hield zich aan de vraagstelling en stelde voor een mijnveld ter grootte van 4.515 hectare gelegen ten noorden van de concessie Oranje Nasau voor staatsexploitatie te reserveren en de overblijvende 10.000 hectare te bestemmen voor een geleidelijke uitbreiding van de particuliere mijnontginning. In het mijnveld Ernst, gelegen tussen de Domaniale Mijn en de concessie Carl, zou men met de mijnontginning kunnen beginnen om t.z.t. na afloop van het pachtcontract in 1945 de Domaniale Mijn in dit staatsbedrijf op te nemen. De belangrijkste conclusie van dit rapport was uiteraard het op goede gronden aanvaarden van staatsexploitatie in het mijngebied van Zuid-Limburg.

Na bestudering en nadere overweging van het rapport kwam Lely bij het redigeren van de wet op staatsexploitatie van steenkolenmijnen in Limburg tot de conclusie, dat niet een gedeelte van het nog beschikbare mijnveld voor staatsexploitatie moest worden aangewezen, maar het gehele mijnveld. Naast de in de memorie van toelichting gegeven argumentatie hebben hier ongetwijfeld ook andere achtergronden een rol gespeeld, waarop Lely in mondelinge gesprekken heeft gezinspeeld, namelijk de reeds gememoreerde vrees dat Zuid-Limburg een tweede Johannesburg zou worden. Gezien de mentaliteit en de geest, zoals die zich bij onze oosterburen had ontwikkeld met name in Pruisen, waren onverwachte en ondoordachte stappen van

die zijde niet denkbeeldig. Onder invloed van de machtsroes van de pangermanisten en al-Duitsers, de Vaterländische Parteien en de Flottenverein en vooral niet te vergeten onder de druk van de kaste van de militairen kreeg de drang naar een 'Griff nach der Weltmacht' in Pruisen immers steeds sterker accent. Henry Adams, een Amerikaans historicus, die in deze jaren veel in Europa en vooral te Parijs verbleef, schreef in 1897: 'Das Zentrum der Weltbewegung liegt nicht in Russland und nicht bei uns, sondern in Deutschland. Seit 1865 war Deutschland das grosse Störungselement und solange seine expansive Kraft nicht erschöpft ist gibt es keine Ruhe, weder politisch noch wirtschaftlich'. Vier jaar later schreef hij vanuit St. Petersburg: 'Deutschland ist ein Pulverfass von hieraus gesehen; alle seine Nachbarn zittern vor seiner Explosion und früher oder später muss es explodieren'.

De niet onintelligente, maar onevenwichtige, in romantiek zwelgende Nibelungenfiguur keizer Wilhelm II werkte eer bevorderend als remmend op onberaden stappen in deze richting. Wilhelm II hield, zoals Golo Mann het typeert, 'das Amt für ein Geschenk Gottes, für die natürliche rechte Ordnung'. Deze nostalgie naar het staatsabsolutisme van de 18e eeuw kreeg Wilhelm II steeds meer in haar greep. In dat verband constateert Nusteling in zijn publikatie over de Rijnvaart, 1831-1914: 'De mening dat Nederland eigenlijk tot Duitsland behoorde, was bij de Oosterburen wijd verbreid. Omstreeks 1880 waren er op Duitse scholen zelfs aardrijkskundeboeken in gebruik, waarin Nederland uitdrukkelijk als Duits gebied werd aangegeven. Voor de Pruisisch-Duitse nationalistenvas de aardbol nog maar net groot genoeg om over te regeren.' Toen Von Bethmann Holweg in 1909 rijkskanselier werd, gaf Wilhelm II een opmerkelijke uiting van deze mentaliteit ten beste: 'Die Gegenden ausserhalb des Reiches in welchen Deutschen wohnen, Österreich, die Schweiz, Holland sogar, waren mit dem Reich zu verbinden so dass endlich der Staat aller Deutschen entstände'. Deze uitspraak was in overeenstemming met het streven van de imperialistische groeperingen in Pruisen, die andere volken wilden overheersen en zich superieur waanden boven de Slavische volksgroepen. Dit superioriteitsgevoel vindt men terug in de randbemerkingen, die keizer Wilhelm II op staatsstukken aantekende, zoals '... das Krämervolk der Anglosaksen...' en '... die decadenten Gallier...'. In deze sfeer was er alle reden voor een prudente Nederlandse politiek, enerzijds om niet nodeloos aanstoot te geven en conflicten te vermijden, anderzijds teneinde de invloed van onze oosterburen in

Limburg terug te dringen en zeer bepaald niet door vestiging van nieuwe mijnbedrijven met Duits kapitaal te vergroten. Limburg was de provincie, die door allerlei omstandigheden de meeste historische bindingen had met het aangrenzende Duitse gebied. Vóór de Napoleontische tijd bezat Pruisen in Opper-Gelder een bruggehoofd aan en over de Maas, maar sinds het congres van Wenen was Pruisen weer tot op een kanonschot afstand van de Maas terug gedrongen. In 1839 was een nieuwe binding ontstaan, doordat als compensatie voor de afstand van een deel van het groothertogdom Luxemburg sinds dat jaar Limburg – met uitzondering van de vestigingssteden Maastricht en Venlo – als hertogdom deel ging uitmaken van de Duitse Bond. In 1848 sprak zich een belangrijk deel van Limburg, dat los van Holland wilde, uit voor aansluiting bij de Duitse Bond; twee Limburgse afgevaardigden werden naar het parlement in Frankfurt gezonden; deze poging verliep echter, toen de maart-revolutie voorbij was. Na 1850 kwam in deze kwestie meer rust, vooral nadat in 1867 Nederland er in geslaagd was Limburg uit de Duitse Bond los te maken. Niettemin bleef men in Limburg tot 1904 officieel nog van hertogdom spreken. In de dertiger jaren zou deze binding onder Hitler weer opgehaald worden.

Behalve de historisch-politieke binding waren er meer aanrakingspunten, waarvan men zich in Limburg toendertijd te weinig bewust was. Hiervóór heb ik reeds gewezen op de Duitse invloed bij de mijnindustrie. Maar wat voor onze generatie onvoorstelbaar is, dat was het feit dat lonen en prijzen in grote delen van Limburg op de Duitse munteenheid gebaseerd waren; men rekende overal met marken, groschen en pfenningen. Pas in de eerste wereldoorlog kwam aan deze toestand een einde en werd in Limburg op de Nederlandse munteenheid overgeschakeld. Ook uit andere aspecten bleek de Duitse invloed. Arbeidsreglementen, fondsvoorschriften, de mijnterminologie enz. waren in de Duitse taal geredigeerd. Op de lagere scholen in de zuid-oost-hoek van Limburg werd naast het Nederlands vanaf de vierde klas ook les in de Duitse taal gegeven. In menige kerk werd niet zelden in het Duits gepreekt; in de processies rond Kerkrade werd in 1910 nog altijd in het Duits gebeden. Opschriften op velden en grafkruisen waren voor een niet onbelangrijk deel in de Duitse taal gesteld. Aken vormde een belangrijk koop- en vermaakcentrum voor geheel oostelijk Zuid-Limburg. Vóór de eerste wereldoorlog vonden we in de kranten even goed verslagen van de viering van de 'Kaisergeburtstag' als van de viering van Koninginnedag. Een be-

langrijk aantal arbeiders zocht en vond werk tot diep in Duitsland, zoals brikkenbakkers, stucadoors en andere bouwvakkers; veel fabrieksarbeiders reisden voor hun werk naar Aken en Herzogenrath. De mijnwerkers in Zuid-Limburg zochten aansluiting bij de Duitse vakorganisaties. Producten van land- en tuinbouw werden op de Duitse markten verhandeld. Zo waren er een groot aantal punten, die als men kwaad wilde een vertrekpunt konden vormen voor agressie. Dit kwam ook tot uiting, toen door Lely het wetsontwerp op de staatsexploitatie werd ingediend. In Düsseldorf werd een vergadering bijeen geroepen van Duitse belanghebbenden, die er bij de regering te Berlijn op aandrongen de Hollandse regering haar plichten voor te houden tegenover het Duitse kapitaal, dat in goed vertrouwen niet geschroomd had het bestaan van kolen in Limburg aan te tonen! In een perscampagne, waarin de Kölnische Volkszeitung voorop ging, werd van een 'Raubgesetz' gesproken. Men ging zelfs zover, dat de Nederlanders het recht werd ontzegd zich verontwaardigd te tonen over de mishandeling van de stamverwante Boeren in Zuid-Afrika, als zij zelf een dergelijke houding tegenover een minderheid aannamen. Deze stemmingmakerij onderstreept duidelijk de politieke achtergrond, die in de schriftelijke stukken niet op deze manier tot uiting komt. Er zijn nu eenmaal dingen, waaraan men wel mag denken, maar die men niet in het openbaar uitspreekt en nog minder schriftelijk kan vastleggen. Wel reageerde de Nederlandse pers op de Duitse agitatie. Het Vaderland wees in een artikel (o.m. overgenomen in De Limburger Koerier van 30 april 1901) op het gevaar, dat de Duitse regering zich ten behoeve van haar ingezetenen zou gaan mengen in zuiver Nederlandse aangelegenheden en dat deze Realpolitiek het rechtsbesef dreigde te ontwrichten. Door deze Duitse actie werd het tegendeel bereikt van wat men beoogde, namelijk een reactie, waardoor de openbare mening in Nederland werd wakker geschud en in verzet kwam.

Deze achtergronden komen in de tekst van het wetsontwerp nauwelijks naar voren. De wet zelf was vrij eenvoudig van opzet en besloeg slechts zeven artikelen. Artikel 1 en artikel 2 bepaalden de omvang en de begrenzing van het mijnveld, dat voor staatsexploitatie werd aangewezen. Het gehele terrein ter grootte van 14.500 hectaren, dat door de commissie Van Hasselt als ontginbaar werd aangegeven, werd voor staatsexploitatie gereserveerd. De oorspronkelijke gedachte een gedeelte te reserveren om aan particulieren in concessie te geven, liet men nu varen. Naast de hierboven geschetste achter-

gronden en de argumentatie, die in het rapport van de mijncommissie was verwerkt, gaf Lely een aantal andere overwegingen, die hem tot dit wetsvoorstel hadden geleid. Hij stelde, dat wanneer staatsexploitatie een goed tegenwicht moest vormen tegen particuliere exploitatie, deze dan ook een daarmee corresponderende omvang moest hebben. Dit was in zijn ogen terecht niet het geval, indien nog eens 10.000 hectaren ontginbaar steenkolenterrein gevoegd werden bij de 6.621 hectaren, die al in particuliere handen waren. Tegenover deze terreinen werden de 4.515 hectaren, die door de commissie voor staatsexploitatie waren bestemd te klein van omvang geacht om voldoende gewicht in de schaal te kunnen leggen.

Verder betoogde Lely in de memorie van toelichting, dat in het geval de staat over het gehele terrein beschikte, men ook het tempo van de ontsluiting kon bepalen om dit aan te passen aan de mogelijkheden van de arbeidsmarkt. Bij een snelle ontsluiting, als tegelijkertijd meerdere mijnontginningen zouden worden aangezet, zou men aangewezen zijn op werving van buitenlandse arbeiders met allerlei problemen daaraan verbonden, zoals op dat moment o.a. in Westfalen te zien was. Uit sociale overwegingen achtte Lely het daarom gewenst op beperkte schaal met mijnontginning te beginnen en deze geleidelijk uit te breiden, waardoor verstoringen van de arbeidsmarkt voorkomen konden worden. Als nevenargument gold, dat met dit besluit tegelijkertijd het probleem van de concessietoewijzing aan particuliere aanvragers werd afgedaan, want men behoefde nu geen keuze te maken tussen serieuze ontginners en speculanten. Wel werd met de belangen van de explorateurs rekening gehouden. In de artikelen 3 en 4 van de wet werd een mogelijkheid ingebouwd, dat aan deze explorateurs uit 's Rijks schatkist een schadevergoeding kon worden toegekend overeenkomende met de normale kosten van een boring. Verder werd in de wet nog geregeld de vergoeding, uit te keren aan de grondeigenaren in het voor staatsexploitatie bestemde gebied. De memorie van toelichting was een stuk van vrij eenvoudige opzet en gaf, als men de achtergronden van de buitenlandse politiek buiten beschouwing laat, onvoldoende verklaring voor de geleidelijke evolutie in de opvattingen van Lely.

In de Tweede Kamer ontmoette de wet maar weinig weerstand. De schriftelijke voorbereiding was nogal uitvoerig geweest. Nolens als voorzitter van de commissie van rapporteurs had een goed gedocumenteerd verslag uitgebracht en met de mijnrechtelijke vragen over

de bevoegdheid van de staat om mijnconcessies te ontginnen, op afdoende wijze afgerekend. Het principiële punt van staats- of particuliere exploitatie speelde dan ook in de Tweede Kamer geen rol van betekenis. Wél verwekte deze kwestie deining buiten het parlement, zowel hier ten lande als in de hiervoor gememoreerde Duitse kringen. De belangenverhoudingen waren de belangrijkste drijfveer van deze kritiek. Het dagblad *Het Vaderland* sprak zelfs van een ommekeer der staatsrechtelijke verhoudingen. Het uitgangspunt was, dat de staat als privaat-persoon bij dezelfde staat als publiekrechtelijk orgaan een aanvraag moest indienen om een concessie te verkrijgen. De pragmatische oplossing, die de grondslag vormt voor de wet van 1901, is door deskundigen op het gebied van het mijnrecht bij voortduring in strijd geacht met de mijnwet van 1810, met name voor wat de vinderechten betreft van de explorateurs en de gronden- en bodemrechten van de grondeigenaren.

Tussen 1900 en 1903 was het met name Dr Ir R. D. M. Verbeek, een der meest vooraanstaande mijningenieurs, die Delft gedurende zijn hele bestaan heeft afgeleverd, die de wet te vuur en te zwaard bestreed in een aantal artikelen in *De Economist*. Een in 1903 verschenen geschrift over de Nederlandse mijnwetgeving droeg zelfs tot titel 'Grondwetschennis'. Een ander geharnast bestrijder was de in Maastricht geboren Ir N. M. H. Doppler, die zich ook in woord en geschrift heftig tegen staatsexploitatie keerde. De juridische argumentatie van beide heren werd later door de hoogleraren Mr D. van Blom en Mr P. Schierbeek gedeeld. Voorstander toonde zich om begrijpelijke redenen vanuit zijn socialistische overtuiging de Delftse hoogleraar in het staats- en administratief recht, Mr B. H. Pekelharing.

Daarentegen stelde Ir J. L. Cluysenaar, die als president-commissaris der Oranje Nassau Mijnen en de Zuiderspoorwegmaatschappij met de Zuid-Limburgse situatie vertrouwd was, dat in dit bijzonder geval uitbreiding der staatsbemoeiing moest worden aangeraden en dat hij daarom het voorstel der regering ondersteunde. Zijn hoofdmotief was het gebrek aan belangstelling van de Nederlandse geldmarkt om kapitaal voor mijnontginning beschikbaar te stellen, als gevolg waarvan Nederlandse mijnondernemingen op privaatrechtelijke basis vermoedelijk niet zouden tot stand komen. Cluysenaar liet hier mogelijk ook niet het achterste van zijn tong zien, maar baseerde zich op zijn ervaringen met buitenlandse mijnontginners. Hij besloot met te stellen, dat staatsontginning niet vijandig staat tegen-

over de bijzondere mijnrijverheid; veel zou afhangen van een goede keuze van de hoofdleder. Toen dit probleem later aan de orde kwam, zou Lely inderdaad bij Cluysenaar te rade gaan. Op het einde van zijn betoog reageerde Cluysenaar ook op de bezwaren, die naar voren waren geschoven: 'Het wetsontwerp is voor hen, die het beginsel der staatsontginning aanvaardden, van eenvoudige aard. Enkele artikelen van het ontwerp zullen wellicht tot beschouwingen van rechtsgeleerde aard aanleiding geven; voor een praktisch standpunt worden zij juist geacht'. Met deze uitspraak schaarde hij zich derhalve achter de pragmatische benadering van het wetsontwerp Lely.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer werd met een goed voorbereide rede door Nolens het pad voor de minister geëffend. Dit was al tot uiting gekomen in het voorlopig verslag van de commissie van rapporteurs. Naast Nolens als voorzitter maakten van deze commissie deel uit de Limburgse Kamerleden M. de Ras, Ch. de Bieberstein en F. J. Bolsius. De denkbeelden van de minister, vervat in het wetsontwerp, ondervonden slechts zwakke bestrijding, maar werden krachtig verdedigd. Bij de mondelinge behandeling brak de Maastrichtse afgevaardigde De Ras nog eens een lans om toch – al was het maar voor een zekere tijd – particuliere mijnontginning een kans te geven.

In een uitvoerige redevoering verdedigde Nolens de wet. In het bijzonder besteedde hij aandacht aan een drietal adressen van buiten de Kamer. Het eerste adres was afkomstig van en ondertekend door 26 Limburgse burgemeesters, waarover Nolens opmerkte, dat de inhoud niet beantwoordde aan het getal en de waardigheid der requestanten. In dit adres werd uitvoerig voor particuliere ontginning gepleit, waarmee de requestanten het algemeen belang beter gediend achten dan door staatsexploitatie. En verder stond er te lezen, dat 'billigheid en rechtvaardigheid eischen dat verdienstvolle mannen welke men de ontsluiting te verdanken heeft en welke bij groot risico groote sommen hieraan waagden, naar de geest van de mijnwet 1810, behandeld worden door verlening van concessie ten hunnen bate'. Uit de formulering en toon van dit adres viel gemakkelijk te raden, dat de oorsprong van die suggestie, gezien de situaties en contacten in die periode, gezocht moest worden in de kring van de boorders en concessie-aanvragers.

Een tweede adres was afkomstig van en ondertekend door de heren L. Nijpels, graaf A. de Marchant et d'Ansembourg van Amstenrade, J. F. Jansen, H. J. A. Sijstermans en Dr E. Wintgens. Dit adres gaf een uitvoerig en goed gedocumenteerd pleidooi voor particuliere ont-

ginning in snel tempo. Het is niet onwaarschijnlijk, dat achter dit adres Cockerill uit Luik schuil ging, die in die tijd plannen had om op het terrein, dat later voor Staatsmijn Emma bestemd werd, een vetkoolmijn aan te leggen met aansluitend een staalbedrijf. Verschillende van deze adressanten hadden uitgebreide grondeigendommen in dit gebied. Het adres was tot stand gekomen na een vergadering, die op 21 april 1901 te Sittard was gehouden, waar Ir N. H. M. Doppler zijn kijk op het mijnprobleem in Zuid-Limburg had gegeven. Het feit, dat men op deze bijeenkomst er voor pleitte, dat de ontginning van industriekolen door particulieren moest geschieden, maar dat tegen ontginning van huisbrandkolen door de staat geen bezwaar bestond, tendert ook naar de bovenvermelde veronderstelling van interesse van de zijde van de Luikse industrie, die verder grond vinden in mededelingen van particuliere zijde. Tenslotte was er nog een adres van de in 1899 opgerichte Vereniging van Nederlandse Werkgevers, die dezelfde bezwaren nog eens ontwikkelde en waarachter schuil ging de vrees voor staatsocialisme, zoals later bij de behandeling in de anders samengestelde Eerste Kamer bij monde van de fabrikant G. J. van Heek zou blijken.

Tijdens de openbare behandeling in de Tweede Kamer op 1 mei 1901 ontwikkelde zich een vrij uitvoerige discussie over een amendement op artikel 4 van de wet, dat was ingediend door De Savornin Lohmann en beoogde de vinderechten steviger te verankeren in de wet en zo de valse schijn te vermijden, dat deze tekort werden gedaan. Hierbij werd onder meer het bewuste artikel in de Kölnische Volkszeitung geciteerd, dat van een 'Raubgesetz' had gesproken. Nadat dit amendement op artikel 4 met 53 tegen 18 stemmen was verworpen, werd de wet zonder hoofdelijke stemming aangenomen. En hiermede was de eerste horde genomen. Opvallend was, dat de socialistische fractie, die in Van Kol een deskundig lid had, niet aan de mondelinge beraadslagingen deel nam. De behandeling in de Eerste Kamer volgde daarna in een snel tempo met het oog op de verkiezingen, die op handen waren. Het voorlopig verslag liet al blijken, dat in de Eerste Kamer Lely meer weerstand zou ondervinden, met name van de kant van zijn eigen liberale partijgenoten. Daarentegen toonde de Limburgse afgevaardigde H. G. K. Regout zich voorstander van de wet, in hoofdzaak als verweer tegen de machtspositie van het Kohlen-syndicat: 'Alle landen en standen zijn in het afgelopen jaar onder het financiële juk gebracht van de bezitters der steenkolenmijnen, aan wie in de tijden dat syndicaten onbekend waren, concessies ten eeuwi-

gen dage verleend zijn'. Wel deed Regout nog een beroep op de minister de boorondernemer met meer billijkheid te behandelen. Maar ook werden in de Eerste Kamer andere geluiden gehoord, hetgeen samenhangt met de manier, waarop de leden van dit college werden gekozen. Het kiesstelsel beperkte de mogelijkheid lid te worden van de Eerste Kamer tot een betrekkelijk kleine groep van ingezetenen, namelijk tot de hoogst aangeslagenen in 's Rijks directe belastingen of tot degenen, die een hoog ambt bekleed hadden. Per provincie werd dit aantal jaarlijks vastgesteld en in de Staatscourant gepubliceerd. Dit stelsel leidde er zelfs toe, dat sommigen hun belastingaangifte verhoogden om op de jaarlijks gepubliceerde lijst van kiesgerechtigden te komen of te blijven. Als gevolg van dit kiesstelsel waren de industriëlen in de Eerste Kamer in verhouding veel sterker vertegenwoordigd, vooral in de liberale fractie, als in de Tweede Kamer. Uit deze hoek kwam dan ook de tegenstand. De Twentse textielfabrikant Van Heek bestreed de wet, omdat het naar zijn inzicht de eerste stap zou zijn naar staatsocialisme. 'De wet speelt in de kaart van Treub en van de socialisten, die ook de grote middelen van vervoer in handen van de staat willen brengen'. Men dient hierbij te bedenken, dat juist in die tijd in Pruisen en in België de spoorwegen door de staat waren genaast.

Bij de replieken werd hij bijgevallen door de liberaal S. M. van Wijck, die tegenover Regout het Duitse kolensyndicaat in bescherming nam en het Nederlandse syndicaat van kolenverkopers in feite de schuld op de schouders legde. De belangrijkste mijnpolitieke vraag kwam van de afgevaardigde Mr F. J. M. A. Reekers, namelijk wat in de toekomst moest gebeuren met concessie-aanvragen tot ontginning van mijnen en terreinen, gelegen buiten het voor staatsexploitatie gereserveerde gebied. Lely gaf hierop een duidelijk antwoord, toen hij stelde, dat het noodzakelijk zou zijn dat de staat spoedig tot een krachtige exploratie overging, ook van de oosthoek van Gelderland en Overijssel, om daarna te overwegen, of in het nog niet geconcedeerde terrein exploitatie door de staat ofwel door particulieren de voorkeur verdiende. Lely preludeerde hier op een wet, die toen in de maak was, maar eerst door zijn medewerker en opvolger Mr J. C. de Marez Oyens onder het ministerie Abraham Kuyper zou worden ingediend. In de Kamer werd echter op deze veel verder gaande uitlating, die een forsere ingreep op mijnrechtelijk gebied beoogde, in het geheel niet gereageerd. Tenslotte werd de wet met 36 tegen 5 stemmen aangenomen en op 24 juni 1901 in het Staatsblad afgekondigd.

En ofschoon de meest voor de hand liggende en beste weg niet gevolgd was, namelijk een algehele vervanging van de mijnwet van Napoleon van 1810, was door Lely een geheel nieuwe mijnpolitiek ingeluid, die tot op de dag van vandaag nog doorwerkt. Hoewel minder spectaculair dan de drooglegging van de Zuiderzee, is deze wetgevende arbeid van zeker niet minder betekenis geweest.

In Limburg en met name in de mijnstreek is tot aan de tweede wereldoorlog nogal eens het verwijt naar voren gekomen, misschien niet altijd ten onrechte, dat de staatsexploitatie tot verhollandsing van de mijnstreek heeft geleid. Achteraf bezien en mede in het licht van de gebeurtenissen uit de jaren rond de eeuwwisseling stelt zich de vraag, of met deze verreikende beslissing niet eerder een dam werd opgeworpen tegen een veel gevaarlijker Ueberfremdung. Nu de archieven van het nabije buitenland openbaar zijn geworden, blijkt eerst, welke verstrekkende plannen de Pruisische imperialisten koesterden voor het geval zij als overwinnaars uit de eerste wereldoorlog zouden zijn gekomen.

Lely en de mijnpolitiek in Limburg in het tijdvak tussen zijn tweede en derde ministerschap

Als gevolg van de uitslag van de verkiezingen, die een rechtse meerderheid brachten, trad in 1901 een nieuw ministerie op onder leiding van Dr Abraham Kuiper. Het moet voor Lely een voldoening zijn geweest, dat zijn naaste medewerker op het gebied van de mijnwetgeving Mr De Marez Oyens hem als minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid opvolgde en de eenmaal uitgestippelde politiek voortzette. Op het terrein van de drooglegging van de Zuiderzee was overigens De Marez minder voortvarend als Lely.

De eerste daad, die na de aanvaarding van de wet onder minister De Marez Oyens gesteld werd, was de benoeming van een directeur van het nieuwe staatsbedrijf. De keuze viel na overleg met Lely en op advies van Cluysenaar, die de grote begaafdheden van de kandidaat had leren kennen als docent aan de Koninklijke Militaire Academie, op de oud-genieofficier H. J. E. Wenckebach, directeur van de Noordooster Spoorwegmaatschappij. Hij werd op 15 februari 1902 benoemd tot directeur-generaal der Staatsmijnen. Het was het begin van een grote carrière, die zijn bekroning zou vinden in de stichting van de Hoogovens te IJmuiden.

Lely was als parlementslid in de Tweede Kamer teruggekeerd, het-

geen hem in de gelegenheid stelde de verdere mijnpolitiek te volgen. Zijn belangstelling ging vooral naar dit onderwerp uit, toen bij Koninklijk Besluit op 29 mei 1902 de Mijnraad werd ingesteld, die als taak kreeg de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid van raad en advies te dienen in alle zaken betreffende het mijnwezen en toezicht te houden op de wijze, waarop de dienst der Staatsmijnen in Limburg naar de bevelen van genoemde minister zou worden uitgeoefend. De Mijnraad was een college, waarvan de leden telkens voor vier jaar werden benoemd. Zoals te verwachten was, werd Lely tot eerste voorzitter van de Mijnraad benoemd; vanuit Limburg werden ook Dr W. Nolens en Mr L. Regout tot lid benoemd. Dat men bij de benoeming geen enghartig standpunt innam, bleek uit het feit, dat ook Ir R. D. M. Verbeek, die de mijnpolitiek van Lely fel had bestreden, toch tot lid werd aangewezen.

Nog in hetzelfde jaar verdween Lely tijdelijk van het Nederlandse politieke toneel, doordat hij een benoeming aanvaardde als gouverneur van Suriname. Als gevolg van deze benoeming was hij genoodzaakt ontslag te nemen als voorzitter van de Mijnraad en werd hij op 28 september 1902 in deze functie opgevolgd door Jhr C. H. van den Wijck, oud-gouverneur-generaal van het voormalig Nederlands-Indië. De door Lely uitgestippelde mijnpolitiek werd door zijn opvolger voortgezet. Op de eerste plaats werden nu de concessie-aanvragen afgehandeld, die vielen binnen het terrein, dat door de wet van 24 juni 1901 voor staatsexploitatie was gereserveerd. In de maanden januari en februari 1902 werden bij Koninklijk Besluit 22 concessie-aanvragen afgewezen. Behoudens de behandeling van schadeclaims, waartoe de wet de mogelijkheid had open gesteld, was hiermede het ingewikkelde toewijzingsprobleem van de baan.

Het particuliere initiatief had intussen niet stilgezet. Ten noorden en ten oosten van het staatsmijnveld onder Geleen, Sittard, Munstergeleen, Urmond, Stein, Elsloo, Brunssum en Ubach over Worms waren een aantal verkenningsboringen uitgevoerd, die in zes concessieaanvragen resulteerden ten noorden van het staatsmijnveld en in één concessie-aanvraag voor een veld, gelegen ten oosten van het staatsmijngebied en de Duits-Nederlandse grens. Uitgaande van de aangetoonde vondsten ontwikkelde zich een drukke boorcampagne. Uit boringen over de Duitse grens was afgeleid, dat de mogelijkheid aanwezig was, dat in Noord-Limburg, Oost-Brabant, Gelderland en Overijssel steenkoolafzettingen op ontginbare diepte zouden zijn te vinden. Uit prognoses van Duitse geologen, gebaseerd op boorge-

gevens in de buurt van onze oostelijke landsgrens, bleek dat met deze mogelijkheid serieus moest worden gerekend. De gebroeders Honigmann hadden inmiddels in de omgeving van Erkelenz steenkoollagen aangetoond en concessies verworven. De problematiek rond de concessie-aanvragen voor de Limburgse kolenvelden gaf enige jaren later aanleiding tot uitgebreide principiële discussies in de Tweede Kamer. Het is niet onwaarschijnlijk, dat juist met het oog op deze boorbedrijvigheid Lely als minister al gezinspeeld had op een in te dienen wet, die de opsporingsmogelijkheden zou beperken en aan het vroegere gesol met mijnconcessies een einde zou maken.

Er werd nu een wetsontwerp ingediend, dat voor de duur van zes jaar het recht van opsporing van delfstoffen aan particulieren verbood en dit reserveerde voor de staat der Nederlanden. Het meest essentiële uitgangspunt van de wet van Napoleon: de vrije opsporing van delfstoffen met het doel het verwerven van vinderechten, die de basis vormen van een concessie-aanvraag, werd nu in een deel van Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel tijdelijk buiten werking gesteld, hetgeen in feite een aantasting van de rechten van de grondbezitters betekende. Verbeek noemde deze wet van 24 juni 1903 dan ook een grondwetsschennis. De wettelijke maatregel had tot doel chaotische toestanden te vermijden, zoals zij zich in Zuid-Limburg ontwikkeld hadden, waar concessiezoekers en serieuze onderzoekers elkaar in de weg hadden gelopen en het nog deden in het mijngebied rond Geleen. Als gevolg van de wet van 1903 werd in Limburg het hele grondgebied benoorden de lijn Echt-Stevensweert voor staatsexploratie gereserveerd. Deze bepaling gold imperatief voor steenkool, bruinkool, steenzout en kalizout; voor andere delfstoffen kon eventueel nog een opsporingsvergunning verleend worden. Als uitvoerend orgaan voor de exploratie werd in het leven geroepen de dienst Rijksopsporing van Delfstoffen.

Nadat door een onjuiste prognose met betrekking tot de geologische opbouw van Midden-Limburg de eerste boringen geen resultaat hadden opgeleverd, werd de eerste directeur van de dienst, Dr F. Beijerinck, vervangen door Mr Dr Ir W. A. J. van Waterschoot van der Gracht, die een voor die tijd gewaagde boring aanzette bij Helenaveen en op Brabants gebied steenkool aantoonde in wat thans de Peelhorst wordt genoemd. Het was de voortzetting van de hoger gelegen schol, waar Honigmann bij Erkelenz voor het eerst de aanwezigheid van ontginbare steenkoollagen had aangetoond. Hiermede was tevens bewezen, dat ook buiten Zuid-Limburg ontginbare mineralen aan-

wezig waren. Tegelijkertijd werden de twijfels overwonnen, die in het parlement tot uiting waren gekomen na de eerste twee mislukte boringen in de slenk van Roermond.

Hoewel Lely als gevolg van zijn afwezigheid tijdens zijn gouverneurschap niet aan totstandkoming van deze wet heeft meegewerkt, mag hij toch wel de inspirator genoemd worden. Bij de verlenging en wijziging van deze wet in 1908 zou hij als Kamerlid van zijn instemming doen blijken, hetgeen ook het geval was met de mijnwet van 1904. Deze wet paste eveneens volledig in de opvattingen en beoefeningen van Lely gedurende zijn voorafgaand ministerschap. Deze wet regelde twee problemen, namelijk in de eerste plaats de verzekering van de veiligheid en de arbeid bij de mijnontginning, en op de tweede plaats de beperking van de onherroepelijkheid van een eenmaal verleende concessie. Het staat buiten twijfel, dat Lely – de vader van de ongevallenwet – er sterk van doordrongen moet zijn geweest, dat een betere regeling ter verzekering van de veiligheid en de arbeid in de mijnen absoluut noodzakelijk was. Als gevolg van deze wet kwam het mijnreglement 1906 tot stand, waarin beperkende bepalingen werden vastgelegd, die tot vervallen-verklaring van een eenmaal verleende concessie konden leiden.

In 1905 repatrieerde Lely naar het vaderland, waar hij intussen kandidaat was gesteld bij de Kamerverkiezing en als zodanig door het district Amsterdam II werd gekozen. Wederom trad een linkse meerderheid op: 45 vrijzinnigen en 7 socialisten. In het nieuwe ministerie werd Lely niet opgenomen, waarschijnlijk omdat de zuinige kabinetsformateur Mr Th. H. de Meester hem wegens zijn reputatie van een 'dure voortvarendheid' niet geschikt achtte voor zijn kabinet. Toen vaststond, dat hij geen minister werd, schreef Lely op 14 augustus 1905 aan zijn zoon: 'Het is een hele rust te weten, dat ik geen Minister word. Ik hoop maar gauw weer in de Mijnraad enz. te komen en vind hierin een werkkring, die mij veel aangenamer is dan altijd-door de verantwoordelijkheid van het Ministerschap te moeten dragen'. Zijn wens ging in vervulling; in het parlement zou hij nog bij herhaling van zijn grote belangstelling voor het mijnwezen en de ontwikkeling van de mijnbouw laten blijken.

Op 1 juni 1908 werd Lely wederom tot lid en voorzitter van de Mijnraad benoemd, zij het als gevolg van een diepgaand meningsverschil en een conflict, dat zich in 1907 tussen minister Mr J. P. Veegens en de Mijnraad had voorgedaan en tot het ontslag van de fungerende voorzitter had geleid. De oorzaak van dit conflict lag in een be-

noemingskwestie. Nadat Wenckebach ontslag had genomen als directeur van de Staatsmijnen wegens zijn benoeming tot directeur van de gouvernemensbedrijven in Nederlands-Indië, werd als opvolger naar voren geschoven de jeugdige departementsambtenaar Mr Dr W. F. J. Frowein. Tegelijk met hem werden de naaste medewerkers van Wenckebach, Dipl. Ing. J. C. F. Bunge en Ir R. de Kat, tot directeur benoemd, die door het stellen van de portefeuillekwestie het benoemingsbesluit van minister Veegens nog konden beïnvloeden. In dit belangrijke besluit was de Mijnraad niet gehoord, hetgeen tot gevolg had, dat op één na alle leden van de Mijnraad als lid bedankten met inbegrip van de beide Limburgse leden Nolens en Regout. Na uitvoerige interne besprekingen waren deze twee tenslotte bereid wederom deel te gaan uitmaken van de Mijnraad. De voorzitter Jhr C. H. A. van der Wijck en R. Verbeek zat deze bejegening door de minister echter zo hoog, dat zij voortzetting van het lidmaatschap van de Mijnraad weigerden. Dientengevolge werd Lely per 1 juni 1908 opnieuw tot lid en voorzitter van de Mijnraad benoemd en werd een van zijn vurigste wensen vervuld, het handhaven van zijn binding met het mijnwezen in Nederland. Met een onderbreking gedurende zijn derde ministersperiode (1913-1918) maakte Lely tot aan zijn overlijden in 1929 deel uit van de Mijnraad, in de laatste periode onder voorzitterschap van zijn vriend en lid van het eerste uur Mgr Nolens.

Lely bleef lid van de Tweede Kamer tot aan de verkiezingen in 1909, toen hij niet werd herkozen, enerzijds omdat de Liberale Unie in het kiesdistrict Amsterdam II hem niet kandidaat had gesteld en anderzijds doordat het kiezerscorps een grote zwenking naar rechts maakte. Hij bleef echter niet geheel buiten het politieke leven, doordat de Staten van Friesland hem in 1910 afvaardigden naar de Eerste Kamer. Bovendien was hij in 1908 tot lid gekozen van de gemeenteraad van Den Haag, die hem meteen ook tot wethouder benoemde. Uit deze periode dateren een aantal meningsverschillen met de minister van Waterstaat, Mr L. H. W. Regout, hetgeen bij herhaling aanleiding gaf tot heftige, niet altijd gemotiveerde aanvallen van Regout op het 'dure beleid' van de vroegere bewindsman Lely.

Tijdens de zittingsperiode van de Tweede Kamer van 1905-1909 kwamen naast enige kleinere problemen twee belangrijke vraagstukken op het gebied van de mijnpolitiek aan de orde. Zoals reeds vermeld was in Zuid-Limburg, buiten het voor staatsexploitatie gereserveerde

steenkolenterrein, een grote opsporingsactiviteit ontplooid, en hadden de vondsten van ontginbare steenkoollagen aanleiding gegeven tot een zevental concessie-aanvragen door particulieren. Waar de toewijzingsproblematiek niet al te moeilijk lag, was minister Veegens niet ongeneigd deze concessie-aanvragen in te willigen en had hij hiervan mededeling gedaan aan de Tweede Kamer. Dit voornemen was aanleiding voor de mijnexpert van de S.D.A.P., Ir H. H. van Kol, in een interpellatie het vraagstuk staats- of particuliere exploitatie aan de orde te stellen. Zijn uitgangspunt was, dat de kans zeer groot was, dat bij uitgifte van de steenkoolconcessies aan particulieren, ook wanneer dit Nederlandse aanvragers betrof, de exploitatie toch in buitenlandse handen terecht zou komen, gezien de geringe belangstelling van het Nederlandse kapitaal voor steenkool-exploitatie in eigen land. Van Kol wees verder op de situatie in het Ruhrgebied, waar door de snelle ontsluiting duizenden Polen, Italianen, Hongaren en andere vreemde arbeiders aangetrokken waren om in het gebrek aan mijnwerkers te voorzien met alle daaruit voortvloeiende problemen. Bij staatsexploitatie zou men een meer geleidelijke ontsluiting en ontwikkeling van de steenkoolvelden in de hand hebben. Ook zou het gevaar van een kartelleringspolitiek, zoals met het Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat het geval was, dan voorkomen worden. Tenslotte achtte hij het van bijzonder belang dat de staat geen roofbouw zou plegen. ('Hij zal letten op de normale behoeften en geen overdreven grote hoeveelheden aan de ondergrond ontnemen. Hij zal een oog houden op de toekomst en een rationeel gebruik maken van de rijkdommen, die in zijn ondergrond aan het volk van Nederland werden geschonken'.) Hier werden principes geformuleerd, die voor een deel ook op de dag van vandaag nog het overwegen waard zijn.

De interpellatie van Van Kol mondde uit in een motie, waarin op de eerste plaats werd gesteld, dat er geen reden bestond om mijnbouwconcessies aan particulieren uit te geven, en op de tweede plaats dat staatsexploitatie van de mijnen voortaan regel zou moeten zijn. Deze motie behelsde een duidelijke opdracht aan de regering af te zien van concessie-uitgifte aan particulieren. Op dat moment zou dit speciaal gelden voor het gebied, dat merkwaardigerwijze vrij gebleven was bij de vaststelling van de wet staatsexploitatie 1901 en niet was opgenomen in de opsporingswet van 1903. De regering had immers de bevoegdheid op grond van de bepaling van de wet van 1810 concessies te verlenen zonder het parlement daarin te kennen.

Nolens was het met de argumentatie door Van Kol grotendeels eens, maar naar zijn wijze van zien ging de tweede uitspraak te ver, dat ook voor de toekomst staatsexploïtatie regel moest zijn. Hij vond het echter logisch, dat de lijn uitgestippeld in de wet Lely van 1901 werd doorgetrokken en dat het terrein in kwestie eveneens voor staatsexploïtatie bestemd werd. Jhr Mr Ch. Ruys de Beerenbrouck sloot zich aan bij de gedachtengang van Nolens. De bestrijding kwam in hoofdzaak van liberale zijde, van de afgevaardigden Jhr S. van Citters en Mr W. Th. C. van Doorn.

In een uitvoerig en goed gedocumenteerd betoog kwam Lely tot een conclusie, die grotendeels overeen kwam met het betoog van Nolens. Hij vond het een logische consequentie van zijn eigen wet, dat de nog concessievrije gebieden in Zuid-Limburg voor staatsexploïtatie bestemd werden. Dit klemde temeer, waar de opsporingswet van De Marez Oyens van 1903 gedurende zes jaar voor een deel van Nederland het opsporingsrecht voor steenkool, bruinkool en steenzout voor de staat gereserveerd had en men bovendien op het punt stond deze wet te verlengen en er een uitbreiding aan te geven.

Minister Veegens bestreed de motie van Van Kol, omdat deze of enige andere motie in dezelfde geest hem ongewenst voorkwam. Na de eerste ronde van het debat wijzigde Van Kol zijn motie en schraptte het tweede gedeelte, zodat de motie alleen nog een uitspraak deed over de stelling, dat er op dat moment geen redenen waren aan particulieren concessies uit te geven. Op deze manier gewijzigd kwam de motie tegemoet aan de inzichten van Nolens, Lely e.a. Bij de repliek sloot Lely zich dan ook onomwonden aan bij Van Kol, toen hij stelde: 'Ik hoop dat de motie zal worden aangenomen'. Minister Veegens daarentegen beval de Kamer aan de motie te verwerpen. Tenslotte werd de motie met 33 tegen 23 stemmen aangenomen. Ofschoon de absentie van een groot aantal Kamerleden opvallend was, was toch de uitspraak zo duidelijk, dat de regering niet tot concessieverlening aan particulieren kon overgaan. De stemming liep door de partijen heen. Het zwaartepunt van de tegenstand lag bij de liberalen en de christelijk-historischen. Van de Limburgers stemden de Kamerleden voor Maastricht en Sittard, Mr F. Janssen en J. Beckers, tegen de motie; daarentegen stemden Ruys de Beerenbrouck, Regout, Bolsius en Nolens vóór; Victor de Stuers, op dat ogenblik Kamerlid voor Weert, was afwezig.

Het resultaat van dit debat was, dat de regering het verlenen van concessies opschortte. Daarop diende het Kamerlid Van Kol een

initiatiefwet in om de bevoegdheid van concessieverlening uitdrukkelijk te binden aan de goedkeuring van de Staten-Generaal. Tijdens het indienen van deze initiatiefwet was het liberale ministerie De Meester gedwongen tot aftreden als gevolg van het verwerpen van de oorlogsbegroting. Bij de verkiezingen van 1909 wisten de rechtse partijen de gunst van de kiezers te verwerven en kwam een rechts ministerie onder leiding van Mr Th. Heemskerk aan het bewind, waarin het mijnwezen onder minister A. S. Talma kwam te ressorteren.

Na de vorming van dit ministerie werd het debat over het principe van de wenselijke exploitatievorm van de Limburgse steenkolenmijnen voortgezet. Hoe de meningen verdeeld waren, bleek het beste uit de uitspraak van Ch. Ruys de Beerenbrouck, die tot uitdrukking bracht, dat verscheidene leden, die indertijd voor de motie Van Kol gestemd hadden, 'geen principiële voorstanders waren van staats-exploitatie, overal en altijd'. De liberaal A. Roodhuyzen verklaarde, dat voor een behoorlijke ontginning staats- en particuliere exploitatie elkaar dienden aan te vullen. Lely daarentegen stond onomwonden achter het initiatief van Van Kol. Hij verklaarde in 1893 bij de concessieverlening Oranje Nassau al enigszins gearzeld te hebben, of een zo gewichtige beslissing niet de goedkeuring van het parlement behoefde. Nadrukkelijk ging hij er van uit, dat het parlement dan in de plaats van de Kroon treedt ten aanzien van het principe van de concessieverlening in een bepaald gebied. De nadere bepalingen, de concessievoorwaarden alsmede de persoon, aan wie de concessie zal worden verleend, moeten naderhand door de Kroon worden vastgesteld, nadat het parlement eenmaal over het principe heeft beslist. Lely was van oordeel, dat het wetsontwerp Van Kol van een gelukkige gedachte uitging. Na Lely voerde Nolens het woord, die achter diens gedachtengang stond. Beiden wezen de argumenten van de hand, die met name door Mr Janssen (Maastricht) en Van Citters naar voren waren gebracht, dat Van Kol op deze wijze langs een omweg staatsexploitatie regel wilde maken en particuliere exploitatie hoge uitzondering.

Minister Talma verklaarde geen overwegende bezwaren te hebben tegen de initiatiefwet; hij wenste die noch te verdedigen noch te bestrijden. Hij was echter wel van mening, dat particuliere concessieverlening bevorderd moest worden, maar goedkeuring door de Staten-Generaal wees hij niet af. Bij de stemming over de motie Van Kol, het jaar tevoren, had Talma opzettelijk niet aan de stemming deel-

genomen. Nu verklaarde hij concessieverlening aan particulieren te zullen bevorderen, omdat hij vond, dat er een nieuwe stoot moest komen tot meerdere mijnexploitatie en dat particuliere exploitatie de voorkeur had. Talma bracht wel de draagwijdte van de initiatiefwet tot zijn juiste proporties terug door te stellen, dat het alleen ging over de Maasvelden en het veld Eendracht. Voor het overige grondgebied van Nederland was het inmiddels voor particulieren uitgesloten nog vinderechten voor steenkool te verwerven.

In 1908 was namelijk in het parlement een voorstel behandeld tot uitbreiding van de opsporingswet van 1903. De voorgestelde wijziging beoogde het opsporingsrecht van delfstoffen aan de staat voor te behouden voor geheel Nederland gedurende een exploratietijd van 15 jaar. Bij het vrij uitvoerige debat had Lely niet het woord gevoerd, maar wel ondersteunde hij een amendement van Van Kol om de opsporing van bruinkool evenals steenkool en steenzout in handen van de staat te laten. Dit amendement werd door de Kamer verworpen. Een amendement van Nolens om bij de wijziging van de opsporingswet de voorgestelde tijdsduur op 15 jaar te brengen, werd eveneens door Lely ondersteund en door de Kamer aanvaard. Het uitgangspunt van de mijnwetgeving van Lely om vreemde invloeden bij de ontginning van delfstoffen in ons land zoveel mogelijk aan banden te leggen, kreeg in deze laatste wet zijn afsluiting.

Op het initiatief-ontwerp werden nog verschillende amendementen ingediend, die het karakter van de wet nogal wijzigden. Het voorstel zelf haalde de eindstreep niet o.m. omdat de initiatiefnemer Van Kol na de verkiezingen van 1909 niet in de Kamer was teruggekeerd. Bij de behandeling van deze initiatiefwet had minister Talma een genuanceerd standpunt ingenomen en niet onverholen zijn voorkeur uitgesproken voor particuliere mijnontginning in het niet voor staatsexploitatie gereserveerde gebied, waarvoor alleen de Maasvelden en het concessieveld Eendracht in aanmerking kwamen. (Zie de kaart betreffende de afbakening van de verschillende concessievelden in de Zuid-Limburgse mijnstreek.) Toen Talma de wetten van 1911 en 1912 tot uitbreiding van het staatsmijnveld aan de orde stelde, maakte hij een opmerkelijke frontverandering en sloeg hij een andere weg in, die geheel lag in de lijn, die Lely met zijn mijnpolitiek had gevolgd. Aan deze fase in de ontwikkeling van de staatsexploitatie is tot heden nauwelijks aandacht besteed en deze episode wordt in het denkboek van de Staatsmijnen bij gelegenheid van hun vijftigjarig bestaan nagenoeg niet behandeld. De ombuiging in het beleid van

Talma bleek duidelijk uit zijn antwoord in de Kamer bij de verdediging van het wetsontwerp over de uitbreiding van het staatsmijnveld met de Maasvelden, toen hij aan zijn tegenstanders verklaarde, geen voorstander te zijn van een staatsmonopolie, maar wel van een krachtige nationale mijnbouwpolitiek. Concessies, verleend aan particulieren, zouden op de duur onherroepelijk in handen van vreemdelingen geraken, omdat in Nederland geen geld voor mijnbouw was te vinden.

Van regeringswege werd nu een andere weg gevolgd als bij de wet van 1901 op de staatsexploitatie. De staat maakte zich door een tweetal transacties meester van de vinderechten van de betrokken velden, zoals F. H. Neiszen het uitdrukt. Aan het consortium, dat de vinderechten van de zes Maasvelden in handen had, werd een bedrag van f 1.900.000,- betaald; aan de concessie-aanvragers van het veld Eendracht f 300.000,- voor overdracht van hun rechten. Ofschoon de vinderechten hoger gewaardeerd werden dan dit het geval was bij de mijnwet 1901, was de transactie desondanks een voordelige zaak voor de staat. Dit bleek toen in 1923 een gedeelte van het staatsmijnveld Eendracht aan Laura en Vereeniging en Oranje Nassau werd overgedragen. Op dat moment werd een bedrag van f 3.000,- per ha. betaald, terwijl het voor f 120,- per ha. was verworven.

Het standpunt van Talma was geëvolueerd, omdat ook hij intussen tot de erkenning was gekomen, dat tegen het gevaar van Ueberfremdung van de Nederlandse kolenmijnbouw gewaakt diende te worden en het nationale karakter van de mijnindustrie gewaarborgd moest blijven. Zolang er in Nederland weinig belangstelling voor mijnbouw bestond, zou dit alleen bereikbaar zijn door toevoeging van deze velden aan het staatsmijnveld. Maar er waren meer redenen voor deze frontverandering. In 1910 had het Rheinisch-Westfälisches Kohlen-syndicat getracht door middel van een boycot-actie de Limburgse steenkool van de Nederlandse markt te verdringen. De Steenkolen Handels Vereeniging, de verkooporganisatie in Nederland van het syndicaat, had verklaard, dat 'ze niet eerder wilde rusten vóór de laatste ton Nederlandsche steenkool van de Nederlandsche markt verdrongen was', - een uitspraak, tekenend voor de Pruisische mentaliteit van die dagen. Deze ongenueanceerde actie van de S.H.V. had evenwel tot gevolg, dat de publieke opinie in Nederland in beweging kwam. De meest op de voorgrond tredende Nederlandse journalist M. J. Brusse wijdde er een drietal artikelen aan in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van april 1910 onder de sprekende titel 'Neder-

landsche kolen in Nederland verboden'. Delftse mijnbouwkundige studenten gingen zelfs zover, dat zij protest aantekenden tegen het in dienst nemen door de Staatsmijnen van een Duitse ingenieur met Duits diploma, en meenden dat een Nederlander met een Delfts diploma zelfs de voorkeur moest hebben boven een landgenoot die in het buitenland gestudeerd had. Dit standpunt was voor de Limburgse mijnstreek met Aken, Luik en Leuven in de buurt, niet te handhaven, afgezien nog van het feit dat een dergelijk nationalistisch standpunt in het algemeen al niet aanvaardbaar was.

Omdat men politiek weinig verweer had, kon alleen staatsexploitatie de Nederlandse kolenpositie versterken. In het eigen land deed Laura en Vereeniging nog een vertwijfelde poging een concessie-aanvraag uit 1903 toegewezen te krijgen voor een deel van het veld Eendracht. De onderneming legde daartoe contacten met de Limburgse Kamerleden Ruys de Beerenbrouck en Beckers en richtte zich met adressen tot de minister, tot de Tweede Kamer en zelfs tot de koningin, alles echter zonder resultaat. Zoals wij reeds opmerkten, kon deze onderneming in 1923 rond 300 hectaren van dit veld verwerven, maar in de hier behandelde periode had staatsexploitatie de voorkeur. Het zwaartepunt van de debatten rond de verdere steenkoolexploitatie lag uiteraard in de Tweede Kamer. Nadat Lely sinds 1909 geen deel meer uitmaakte van deze Kamer, kon hij zich alleen nog uiten in de Kamer van revisie, de Eerste Kamer, waarvan hij sinds 1910 lid was voor de provincie Friesland. Het debat in deze Kamer over het ter beschikking stellen van gelden voor aankoop van het concessieveld Eendracht ter uitbreiding van het staatsmijnveld gaf Lely aanleiding om zijn zienswijze over staatsexploitatie in Zuid-Limburg nog eens uit te spreken en zich te scharen achter minister Talma. De grootste tegenstand kwam van de vroegere medewerker en latere opvolger van Lely, De Marez Oyens, die in de gang van zaken rond de exploitatie van de Staatsmijnen aanleiding vond hieraan geen verdere uitbreiding te geven, maar aan de particuliere ontginning meer kansen wilde bieden. Lely toonde aan, gedocumenteerd met aan Pruisen ontleend cijfermateriaal, dat uit commercieel oogpunt de aankoop van dit veld tegen de bedongen prijs alleszins gerechtvaardigd was. Hij stelde verder, dat door aankoop van dit veld in geen enkel opzicht geprejudicieerd werd over de vraag, in hoeverre ook andere velden bij het staatsmijnveld zouden worden gevoegd. De bestrijding van de wet door De Marez Oyens vond steun bij de partijgenoot van Lely, de liberale afgevaardigde J. P. Have-

laar. Bij deze laatste speelde ook het probleem van de uitbreiding van het mijnveld Laura sterk mee.

Talma gaf een uitvoerige verdediging, waarin hij duidelijk stelde, dat het nationale karakter van de mijnontginning in ons land gewaarborgd diende te blijven. Hij zag op dat moment geen andere weg dan door zich teweer te stellen tegen al te grote buitenlandse invloeden zoals die van het Kohlensyndicat. Een opmerkelijke uitspraak van Talma was: 'Ik sta hier niet om uiting te geven aan mijn inzichten in het algemeen over de in de toekomst te volgen mijnpolitiek, maar ik sta hier als een mijnondernemer om een overeenkomst te sluiten met een ander'. Bij de repliek herinnerde Lely er nog eens nadrukkelijk aan, dat wanneer hij in 1901 het inzicht had gehad, dat hier een ontginbaar kolenveld was te vinden, dit zonder enige twijfel voor staats-exploitatie zou zijn aangewezen. De wet werd tenslotte met 21 tegen 8 stemmen aangenomen. De tegenstemmers waren grotendeels coalitiegenoten van minister Talma, die zich achter De Marez Oyens hadden geschaard. De Limburgse afgevaardigden, voor zover aanwezig, stemden allen vóór de wet.

Aan dit debat noch aan het debat in de Eerste Kamer over het verwerven van de Maasvelden is in de literatuur over de Nederlandse mijnpolitiek veel aandacht besteed. Ging het in het eerste debat over de verwerving van de concessie Eendracht, om een afronding derhalve van het staatsmijnveld, bij de verwerving van de Maasvelden ging het om een echte uitbreiding van het staatsmijnveld. Dit terrein, vrij gelaten zowel bij de mijnwet van 1901 als bij de opsporingswet van 1903, besloeg een oppervlakte van 7.345 hectaren. Van particuliere zijde waren, zoals bekend, zes concessie-aanvragen ingediend, hoewel niet allen van gelijke waarde. De regering was na onderhandeling er in geslaagd met het consortium, gevormd door de zes concessie-aanvragers, een accoord te sluiten om de vinderechten aan de staat af te staan. Als geconcedeerd terrein hadden de concessie-aanvragers een bod gekregen van f 4.500.000,-. De te betalen vergoeding was voor de staat derhalve zeer aannemelijk en tegen dit voorstel rezen in de Kamer dan ook geen bezwaren. De grootste tegenstander was de Brabantse afgevaardigde Mr A. J. J. M. Smits. Deze wilde geen uitbreiding van de staatsexploitatie in Limburg. Hij zag een ander perspectief wenken, namelijk een tweede staatsdomein in Brabant en wel op de voortzetting van de Peelvelden. In die tijd waren door de dienst Rijksopsporing van Delfstoffen in Brabant boringen verricht en was met name bij Woensdrecht een boring aangezet om na te

gaan, of de ontginbare steenkoollagen zich nog tot daar uitstrekten. Ofschoon de carboonformatie bereikt werd, was het resultaat negatief. Toch sprak Smits reeds van een toekomst, waarin het vergassen van de steenkool de normale winning zou vervangen.

Ook nu weer kwam Lely op voor de belangen van de Staatsmijnen, die tot een groot bedrijf zouden moeten uitgroeien. Hij herhaalde, dat een nationale mijnindustrie nodig en noodzakelijk was als tegenwicht tegen de dwang, die het Duitse kolensyndicaat uitoefende. Uitgifte van concessies aan particulieren zou kunnen betekenen, dat waarschijnlijk de Limburgse mijnen tenslotte alle in buitenlandse handen zouden geraken. Zo wees hij op de Domaniale Mijn, waarvan het kapitaal in hoofdzaak in Berlijn zat, op de Laura en Vereeniging, in Brussel gevestigd met in hoofdzaak Duits-Belgisch kapitaal, op de Willem Sophia, eveneens in Brussel gevestigd met Belgisch kapitaal. Hij bracht hulde aan de firma Honigmann, die in 1893 met enige Nederlandse financiers het waagstuk hadden volbracht om bij Heerlen met een mijnontginning te beginnen ondanks het feit, dat zij er niet in slaagden om meer Nederlands kapitaal bij hun onderneming te betrekken. Sinds 1908 waren hun aandelen overgegaan aan de Franse onderneming De Wendel, zodat de onderneming van Duits Frans bezit was geworden, gericht op het kolenvverbruik van de staalbedrijven in Lotharingen. In dit verband merkte Lely nog op: 'Bovendien is er in den laatste tijd enige neiging merkbaar om de hoogovens niet meer uitsluitend bij de mijnen te plaatsen, maar nabij de zeehavens'.

Ofschoon minister Talma geen voorstander was van uitsluitende staatsexploitatie, verdedigde hij het wetsontwerp met een grondige argumentatie. Om aan te tonen, dat hij niet tegen particuliere mijnontginning was gekant, deelde hij mede, dat er op dat moment onderhandelingen gaande waren om de Domaniale Mijn te verkopen aan de maatschappij, die de concessie exploiteerde. Ook ten aanzien van de Peelvelden waren er besprekingen gaande, zij het op zeer losse basis, met particulieren. Talma besloot in eerste instantie met de stelling, dat de internationale politiek sterk geïnteresseerd was in de grootindustrie, zodat daarom een groot nationaal belang hier aan de orde was. In de repliek stelde Smits nog, dat het zijns inziens niet verstandig was het zwaartepunt van de economische onafhankelijkheid van ons land te verleggen naar het zuiden van Limburg. Nadat Lely bij de repliek nog eens op zijn mijnbouwpolitiek van 1893 en 1901 was teruggekomen, besloot minister Talma de repliek met de opmerking aan Smits, dat Zuid-Limburg niet beschouwd mocht wor-

den als een aanhangsel van Nederland, maar als een levend lid, dat er niet een of andere dag vanaf gescheiden kan worden zonder het lichaam zelf in zijn levenskracht te beschadigen. Ook in deze discussie ziet men weer een bedekte poging zich teweer te stellen tegen de in Pruisen telkens opkomende pangermanistische strevingen van vóór de eerste wereldoorlog.

Een herhaaldelijk tot 1914 terugkerend vraagstuk waren de spoorwegtarieven voor het kolenvervoer in het binnenland. In zijn jaarverslag over 1914 moest de hoofdingenieur der mijnen nog steeds opmerken: 'Het vraagstuk der spoortarieven voor steenkolenvervoer naar het binnenland werd nog steeds niet in het belang der Limburgsche mijnen opgelost'. In de voorafgaande jaren was hierop geregeld de aandacht gevestigd. Maar het kolensyndicaat slaagde er telkens weer in – door het goedkopere transport over de Rijn uit te spelen tegen de tariefpolitiek van de spoorwegen – tarieven voor groepsvervoer te bedingen, die voordeliger uitkwamen als die welke voor het vervoer van Limburgse kolen golden. Bij de behandeling van de begroting van Waterstaat in de Eerste Kamer in februari 1911 stelde Lely dit punt aan de orde. In een uitvoerig betoog, gedocumenteerd met de nodige berekeningen, toonde hij aan dat de spoorwegen aan het Duitse kolensyndicaat gunstiger vervoerstarieven aanbood als aan de Limburgse mijnen. 'Het kan toch niet de bedoeling zijn van onze spoorwegpolitiek, dat een voorkeur gegeven wordt aan het syndicaat, althans dat het vervoer van Duitse kolen wordt bevoordeeld boven het vervoer van Nederlandsche kolen?'

Aansluitend hieraan stelde Lely de kanalisatie van de Maas aan de orde, waardoor de Limburgse mijnen de mogelijkheid zouden verkrijgen een krachtiger standpunt in te nemen tegenover de spoorwegmaatschappijen. Lely wist op dat moment, dat de publieke opinie op zijn hand was, wakker geschrokken door de actie van het kolensyndicaat in 1910 om de Limburgse kolen van de Nederlandse markt te verdringen. Wat de Maaskanalisatie betrof speelde hij geheel in de kaart van de minister van Waterstaat, de Limburger Mr L. Regout. Hij nam de gelegenheid bovendien te baat om nog eens naar voren te brengen, dat hij een voorstander was van staatsexploitatie van de spoorwegen en allerminst voorstander van een schijnregeling van zogenaamde particuliere exploitatie – die uiteindelijk toen toch uit de bus kwam – die niet zozeer van staatsexploitatie verschilde, maar waarbij de overheid wel de nadelen moest incasseren, maar slechts een beperkte zeggenschap in deze ondernemingsvorm had.

Bij de verkiezingen van 1913 trad wederom een wijziging op in de politieke kleur van de Tweede Kamer. Links behaalde met 55 zetels de meerderheid; daarin had de S.D.A.P. een belangrijk aandeel, want zij kwam van 7 op 18 mandaten. Ofschoon bij de naverkiezingen als gevolg van de strubbelingen bij de kabinetsvorming weer drie mandaten verloren gingen, bleef toch de S.D.A.P. de grote winnaar. De vrijzinnig-democraat Dr D. Bos, die met de formatie belast werd, slaagde niet in de vorming van een parlementair ministerie samen met de S.D.A.P., doordat in laatste instantie een meerderheid in het partijcongres van deze laatste partij de deelname aan de regering afwees. Mr P. W. A. Cort van der Linden kreeg nu de opdracht tot vorming van een extraparlamenteair kabinet, dat geheel werd samengesteld uit vrijzinnigen. Het kabinet heette extraparlamenteair, omdat geen rechtstreeks gekozen Kamerleden er deel van uitmaakten. Lely werd in dit kabinet belast met de portefeuille van Waterstaat en had niet langer zitting als lid van de Eerste Kamer. Onder het vorige ministerie had men een reorganisatie uitgevoerd en was Handel en Nijverheid en Landbouw van Waterstaat afgescheiden en in een afzonderlijk ministerie ondergebracht. Omdat het mijnwezen niet onder Waterstaat viel, was Lely niet meer rechtstreeks bij de mijnpolitiek betrokken. Wel kwamen onder zijn ministerie nog enige problemen op dit gebied aan de orde, toen als gevolg van de lange duur van de eerste wereldoorlog de brandstoffenpositie van ons land uiterst precair werd. In die omstandigheden nam toen de regering enige besluiten ter bevordering van de steen- en bruinkoolontginning, die echter alleen de handtekening droegen van minister F. E. Posthuma. Lely kon zich derhalve nu geheel bezig gaan houden met de problemen van de droge en natte waterstaat, hetgeen ook geheel paste in het kader van zijn bedoelingen. Hij had intussen een leeftijd bereikt (59), die het waarschijnlijk maakte, dat een volgend ministerschap voor hem niet meer zou zijn weggelegd. Dit zou derhalve voor hem de laatste kans worden om zijn grote levenswerk, waaraan hij vanaf 1886 had gewerkt, de drooglegging van de Zuiderzee, door een wettelijke regeling tot stand te helpen brengen. Vóór zijn toetreden tot het kabinet had hij dan ook als voorwaarde gesteld, dat de droogmaking van de Zuiderzee in het regeringsprogramma zou worden opgenomen. Deze voorwaarde werd aanvaard; in de troonrede van september 1913 werd daarom een passage opgenomen, die luidde: 'Ik acht den

tijd gekomen om de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee te ondernemen'. De wet, die hierop betrekking had, werd door de oorlogsomstandigheden wel enigszins vertraagd, maar werd nog tijdens de oorlog in het parlement behandeld en verscheen op 14 juni 1918 in het Staatsblad. Hiermede werd een blijvend monument geschapen, waaraan nog eeuwen lang de naam van Lely verbonden zal blijven.

Langs indirecte weg werd Lely in deze derde ministersperiode toch nog bij de mijnindustrie betrokken. In zijn portefeuille vond hij het wetsontwerp over de Maaskanalise, dat onder het vorige ministerie ingediend was door minister Regout. In een brief aan zijn zoon in Indië schreef Lely o.m.: 'De Maaskwestie moet ik ook nog eens bestuderen. Minister Regout is daarmede wel wat zonderling omgesprongen. De zaak zelf is mij vooral met het oog op de belangen van het kolendistrict bijzonder sympathiek'.

Uit de nadere bestudering van deze kwestie volgde de instelling van een studiec ommissie onder voorzitterschap van Ir K. J. C. Ramaer, die rapport moest uitbrengen over de kanaal-, vervoers- en overslagproblematiek in het gedeelte van Limburg bezuiden Maasbracht met het oog op het vergemakkelijken en goedkoper maken van de kolena fvoer. In deze studiec ommissie waren de mijnen zwaar vertegenwoordigd. Het rapport verscheen in december 1918, drie maanden na het aftreden van het ministerie Cort van der Linden. Bij de latere uitvoering van de werken aan de Maaskanalise, de aanleg van een lateraal kanaal en van overslaghavens heeft dit rapport als leidraad gediend.

In het wetsontwerp van Regout was voorzien, dat sluisgelden op de gekanaliseerde Maas zouden worden geheven. Dit onderdeel had onmiddellijk de aandacht getrokken van de Duitse regering in Berlijn, die al sinds jaren doende was motieven te zoeken om Rijntollen in te voeren, welk voornemen Nederland altijd had bestreden. Sedert het congres van Wenen was namelijk de vrije vaart op de grensoverschrijdende rivieren als principe vastgelegd, maar door het heffen van sluisgelden zou op dit beginsel inbreuk worden gepleegd. Gezien de Pruisische mentaliteit en zijn politieke instelling vóór de eerste wereldoorlog baart het dan ook geen verwondering, dat Berlijn probeerde deze maatregel als 'gefundenes Fressen' aan te grijpen. Dit gevaar werd door Lely onderkend en hij schrapte dan ook deze bepaling direct uit het wetsontwerp. Na enige strubbelingen in de Eerste Kamer kwam de wet Maaskanalise in 1915 tot stand. Het zou

echter tot 1921 duren, voordat met de werkzaamheden een begin werd gemaakt. In dat jaar viel ook het besluit tot de aanleg van het Julianakanaal, waarmee Limburg een volwaardige waterverkeersweg kreeg toegewezen, al duurde het tot in onze dagen, voordat de stop uit Ternaaien werd getrokken.

Reeds tijdens het ministerschap van Regout was de verhouding tussen Lely en deze minister niet bijzonder vriendschappelijk geweest. Tijdens het derde ministerschap van Lely ontwikkelde de verhouding zich tot een scherp conflict over het te voeren beleid op Waterstaat. Door de felle en hatelijke aanval van zijn voorganger als minister van Waterstaat voelde Lely zich zwaar gegriefd. Regout had hem verweten, dat hij niet de nodige zuinigheid had betracht. Daarbij liet hij echter buiten beschouwing de niet onbelangrijke kostenstijging, die bij de Maaskanalisatie optrad. Toen Regout enkele maanden later plotseling kwam te overlijden, nog voordat hij het gezantschap bij de Heilige Stoel kon gaan bekleden, was de verbittering van Lely geheel geweken. In een brief aan zijn zoon kwalificeerde Lely Regout als 'een man van ongetwijfeld buitengewoon talent'.

Door de invoering van het algemeen kiesrecht kreeg de Tweede Kamer bij de verkiezingen van 1918 een geheel ander gezicht. Aan de jarenlange machtspositie van de Unie-Liberalen kwam een einde; de fractie viel terug van 26 naar 6 zetels. Als nummer zes van de lijst Liberale Unie kwam Lely nog net in de Tweede Kamer. Zijn jarenlange en veelzijdige ervaring bracht mee, dat hij in de kleine fractie bij een grote verscheidenheid van onderwerpen het woord moest voeren. Wat de mijnpolitiek betreft, kwamen in de zittingsperiode 1918-1922 een vijftal wetsontwerpen in behandeling, waarvan er vier betrekking hadden op onteigeningen ten behoeve van de uitbreiding van mijnterreinen en spoorwegaanleg. Van meer principiële aard was het wetsontwerp, dat in november 1919 werd ingediend. Daarbij werd voorgesteld over te gaan tot staatsexploitatie van een steenkolenmijn, gelegen bij Vlodrop; een eerste ontsluiting derhalve van de Peelhorst.

In de memorie van toelichting werd aangestipt, dat de vermeerdering van de steenkolenproductie voor Nederland van groot belang was. Ofschoon, zo stelde de minister, in het reeds voor staatsexploitatie aangewezen gebied nog plaats was voor het aanleggen van drie tot vijf mijnen, achtte hij het wenselijk dit op zichzelf staande veld door de Staatsmijnen te doen ontginnen, overigens zonder vooruit te lopen op de principiële beslissing, of de exploitatie van steenkolenvelden

in Nederland door de staat zou moeten geschieden. Het ontwerp werd aangenomen en de wet verscheen op 27 december 1920 in het Staatsblad.

Aan dit wetsontwerp was in het parlement geen discussie gewijd. Dit is enerzijds te verklaren uit het feit, dat men vlak na de eerste wereldoorlog anders ingesteld was ten aanzien van dit vraagstuk als in vroegere jaren. Het probleem van de nationalisatie of socialisatie van steenkolenmijnen was in meerdere landen toen aan de orde. Wellicht ging men ook aan dit wetsontwerp stilzwijgend voorbij, omdat het een steenkolenveld betrof, dat door de opsporingswet voor staats-exploratie gereserveerd was en waarop geen vinderechten van particulieren rustten.

De aanleg van de voorgenomen steenkolenmijn bij Vludrop ging echter niet door, omdat de verkenningsboringen niet de verwachte resultaten hadden opgeleverd. Het veld werd toen vrijgegeven voor concessieverlening aan particulieren, maar ook dit leverde geen resultaat op. Eerst na de tweede wereldoorlog werd de ontsluiting ter hand genomen en begon men met de aanleg van de staatsmijn Beatrix; het mijnveld werd nog uitgebreid met steenkolenvelden op Duits gebied, de zg. Nemosvelden. Na voltooiing van de schachten werd echter als gevolg van de kolencrisis niet tot verdere ontsluiting en ontginning overgegaan.

In 1922 nam Lely voorgoed afscheid van het politieke leven. Hij stelde zich niet meer beschikbaar bij de verkiezingen, die in dat jaar werden gehouden. Wel werd hij in 1926 nog eens gepolst door de toenmalige formateur Mr J. Limburg tijdens de langdurige kabinet-crisis, die was ontstaan toen op voorstel van Ds. G. H. Kersten de Tweede Kamer gelden had geweigerd uit te trekken voor het gezantschap bij het Vaticaan. Deze formatiepoging door Mr J. Limburg had overigens geen effect. In hetzelfde jaar deed de liberale partij nog een poging om Lely weer lid te maken van de Eerste Kamer, nu voor het dictrict Zuid-Holland, maar om deze verkiezing te verwezenlijken waren de stemmen nodig van de afgevaardigden van de Plattelands-Partij. Deze waren echter niet bereid hun stem uit te brengen op de naar hun smaak te links georiënteerde Lely, maar gaven hun stem aan de meer behoudend ingestelde Heerlense ingenieur Jan Koster, die tot 1933 lid bleef van de Eerste Kamer.

Ook als niet-parlementariër bleef Lely onverminderd belangstelling tonen voor Limburg en de mijnindustrie. In 1924 werd door de Kamer van Koophandel van Maastricht e.o. een commissie in het

leven geroepen om haar van advies te dienen in verband met de aanleg van het Julianakanaal en met de havenproblemen in Maastricht. Als vraagstelling voor deze commissie was geformuleerd: 'welke haven of havenwerken zullen moeten dienen ter verbetering der gelegenheid tot kolenoverlading en ter voorziening in de behoefte der bestaande en te verwachten nieuwe industrie'. Van deze commissie nam Lely het voorzitterschap op zich. Het is duidelijk, zonder de overige leden van de commissie tekort te doen, dat hij er de ruggegraat van vormde. In zijn aanbevelingen kwam de commissie o.m. tot de conclusie, dat het wenselijk was om aan of naast de bij Born geprojecteerde kolenoverlaadhaven ook te Maastricht een dergelijke haven in te richten. Tevens sprak men de verwachting uit, dat deze Maastrichtse haven ook dienstig zou kunnen zijn voor de nabij gelegen Kempense kolenmijnen. Een besluit tot aanleg van het Albertkanaal werd eerst enige jaren later genomen. Toen verviel natuurlijk de basis voor deze laatste speculatie.

Tot aan zijn dood bleef Lely verbonden met de mijnindustrie als lid van de Mijnraad. Na zijn aftreden als voorzitter in 1918 werd hij tot lid benoemd van de Raad, die nu onder voorzitterschap kwam te staan van Nolens. Uit dien hoofde was Lely betrokken bij de verdere uitbouw van de Staatsmijnen en de stichting van nevenbedrijven, waaruit het tegenwoordige D.S.M.-bedrijf zich heeft ontwikkeld. Hoewel het hoofdmotief van Lely bij zijn voorkeur voor staatsexploitatie van de Limburgse steenkolenvelden ongetwijfeld gezocht moet worden in het feit, dat alleen op die manier een nationale industrie mogelijk werd en het gevaar van Ueberfremdung werd voorkomen, is uit andere feiten gebleken dat Lely ondanks zijn liberale denkwijze in principe eerder een voorstander dan een tegenstander was van staatsexploitatie. In 1899 had hij reeds een commissie benoemd, die over het vraagstuk van de staatsexploitatie van de spoorwegen moest rapporteren. In 1908 schaarde hij zich achter de motie van Dr D. Bos, waarin de wenselijkheid werd uitgesproken om zo spoedig mogelijk tot staatsexploitatie van de spoorwegen te komen. Deze motie werd toen met 46 tegen 39 stemmen verworpen, waarbij zowel de liberalen als de katholieken verdeeld waren. Toen Lely voor de derde maal minister werd lag het in zijn voornemen de staatsexploitatie van de spoorwegen wederom aan de orde te stellen en de daarvoor noodzakelijke wettelijke bepalingen voor te bereiden. Een daartoe strekkend wetsontwerp kwam evenwel niet in behandeling, doordat de Kamer geen voorlopig verslag wenste uit te bren-

gen. Wel had dit initiatief tot gevolg, dat er in 1916 een belangen-gemeenschap tot stand kwam tussen de twee grote spoorwegmaatschappijen, de Staatsspoorwegen (S.S.) en de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij (H.I.J.S.M.). Verder is Lely altijd voorstander geweest van een staatselectriciteitsbedrijf, welk denkbeeld gezien de ontwikkeling op het terrein van de energievoorziening een aantal huidige problemen sterk vereenvoudigd zou hebben. Een wetsontwerp, gebaseerd op een door Lely voorgezeten studiec commissie, die adviseerde de electriciteitsopwekking van ons land in één hand te leggen, bracht het ondanks de warme verdediging van Lely en Dr Th. van der Waerden niet tot het Staatsblad, vooral als gevolg van de felle bestrijding van liberale zijde. Deze voorkeur van Lely voor een staatsexploitatie van de spoorwegen en de electriciteitsbedrijven is opmerkelijk te noemen, hoewel in die sectoren natuurlijk geheel andere overwegingen een rol speelden als bij de mijnindustrie.

Lely is voor zijn arbeid als minister herhaalde malen herdacht. Zo werd in zijn geboortehuis op de Leidsegracht in Amsterdam in 1939 een gedenksteen in de gevel aangebracht. Op de Afsluitdijk werd in 1954 een standbeeld van de beeldhouwer Mari Andriessen onthuld ter herdenking van het feit, dat de bedwinger van de Zuiderzee honderd jaar tevoren het levenslicht aanschouwde. Deze huldigheden waren allen afgestemd op zijn grote betekenis als waterbouwkundige en technicus, die zijn plannen ook als politicus wist door te drukken. Zijn mijnpolitiek, die op zich niet minder belangrijk was, wordt bij deze gelegenheden slechts terloops aangeduid en vermeld. Dat Lely voor deze verdienste minder erkenning heeft gevonden ligt in het feit, dat de politieke overwegingen, die vóór de eerste wereldoorlog een zo belangrijke rol hadden gespeeld, nadien niet meer actueel waren. De mijnpolitiek van Lely lijkt thans misschien minder spectaculair, maar vereiste rond de eeuwwisseling veel staatsmanschap, bezonnenheid en wijsheid om een nationaal bezit ook als zodanig te behouden. Factoren van economisch-technische aard hebben intussen een van de grote levenswerken van Lely gesloopt; over enige jaren zullen alleen steenberg en, industrieel-archeologische monumenten en musea er nog aan herinneren. Maar al is het dan niet meer in de vorm van steenkoolproductie, toch staan de Staatsmijnen even zo goed als de gedeeltelijk drooggelegde Zuiderzee er als een monument, dat na 75 jaar nog herinnert aan een initiatief van de ingenieur, politicus en staatsman Cornelis Lely.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Aalberse, P. J. M., Ant. v.d. Venne e.a., *Dr Nolens*. Utrecht, 1927.
- Blom, D. van, Quousque Tandem? in: *De Economist*, jrg. 60 (1911), p. 439-472.
- Blom, D. van, Staatsmijnen en particulieren, in: *De Economist*, jrg. 61 (1912), p. 441-450. (overdruk).
- Blom, D. van, Mijnwezen, in: *Nederlandsch Bestuursrecht*, Deel II, hoofdstuk XIII. Alphen aan den Rijn, 1932. (overdruk).
- Boekhold, B. F., *Mijnrecht*. 's Gravenhage, 1912.
- Bunge, J. C. F., De ontwikkeling van het Staatsmijnbedrijf. Voordracht gehouden te Delft op 9 maart 1912 in de Nederlandsche Mijnbouwkundige Vereeniging. *Verhandelingen van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Mijnbouwkundige Serie*, deel I (1912), p. 1-36. (overdruk).
- Cluysenaer, J. L., Mijnontginning in Zuid-Limburg, in: *De Economist*, jrg. 50 (1901), p. 301-335.
- Cnossen, Tacke, *Mensen en meningen*. Amsterdam 1968.
- Couvée, N. C. en P. H. Ritter Jr., *De Nederlandsche Mijnwetgeving*. Haarlem, 1928.
- Doppler, N. M. H., De Steenkoolexploitatie in Limburg, in: *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid*, jrg. 68 (1900), p. 261-286.
- Doppler, N. M. H., Wie moet het Limburgsche steenkolenbekken ontginnen? in: *De Economist*, jrg. 50 (1901), p. 336-373.
- Driekwart eeuw mijnbouw van Laura & Vereeniging, in: *Laurascope*: Bij het beëindigen van de koolwinning, (dec. 1974), p. 2-40.
- Esveld, N. E. H. van, *Treib. Over de drempel der nieuwe samenleving*. Assen 1958.
- Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht*. Düsseldorf 1971.
- Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en van de Polytechnische School 1842-1905, samengesteld ter gelegenheid van de oprichting der Technische Hogeschool*. Delft 1906.
- Gedenboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan der Staatsmijnen, 1902-1952*. Heerlen, 1952.
- Gribbling, J. P., *P. J. M. Aalberse, 1871-1948*. Utrecht, 1961.
- Hockstra, P., De laatste 10 liberale jaren in het Noorden, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel XI, hoofdstuk 14. Zeist, 1956.
- Jansma, K., *Lely, de bedwinger der Zuiderzee*. Amsterdam, 1949.
- Korte Kroniek van Heerlen, door J. Jongeneel, 1886, met een voorwoord van Ir C. Raedts, in: *Bulletin van de Historische Kring Het Land van Herle*, jrg. 6 (1956), p. 65-74.
- Mann, Golo, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Frankfurt/M., 1966.
- Neiszen, F. H., *Mijnbouwpolitiek*. 's Gravenhage, 1920.
- Nusteling, H. P. H., *De Rijnvaart in het tijdperk van stoom en steenkool (1831-1914)*. Amsterdam, 1974.
- Oud, P. J., *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland*. Assen, 1959.
- Overleg, medezeggenschap, sociale evolutie*, beschouwingen bij gelegenheid van het afscheid van Mr P. M. H. van Boven als voorzitter van het NCW. 's Gravenhage, 1975.
- Pekelharing, B. H., Naar aanleiding van het wetsontwerp betreffende de Limburgse mijnen, in: *Vragen des Tijds*, 17 april, 1901. (overdruk).

- Raedts, C. E. P. M., Egon van der Elst, 1826-1897, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Deel XVIII, (1973), p. 1-32.
- Raedts, C. E. P. [M.], Van een moeilijk begin naar volle ontplooiing, in: *Oranje-Nassau Post*. Sluitingsnummer Mijnzetel Oranje Nassau I, (dec. 1974), p. 7-18.
- Raedts, C. E. P. M., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*. Assen, 1974.
- Sandick, R. A. van, Ter herdenking Dr Ir C. Lely, in: *de Ingenieur*, jrg. 44 (1929), p. A22-A24.
- Schierbeek, P., Mijnwezen, in: *Nederlands Bestuursrecht*, Deel II, hoofdstuk XVII. Alphen aan den Rijn, 1953.
- Schierbeek, P., *Mijnbouwpolitiek en Mijnrecht*. Delft, 1965.
- Schunder, Friedrich, *Geschichte des Aachener Steinkohlenbergbaus*. Essen, 1968.
- Smit, C., *Nederland in de eerste wereldoorlog (1899-1919)*. Eerste deel, Het voorspel, 1899-1914. Groningen, 1971.
- Verbeek, R. D., Het ontwerp Mijnwet. Een waarschuwend woord, in: *De Economist*, jrg. 49 (1900), p. 429-453.
- Verbeek, R. D., *Staatsontginning van steenkool in Limburg. De wet van den 24ste juni 1901 uit een mijnrechterlijk oogpunt beschouwd*. 's Gravenhage, 1901.
- Verbeek, R. D., *Grondwetschennis. Het wetsontwerp tot opsporen van delfstoffen van Staatswege*. 's Gravenhage, 1903.
- Verbeek, R. D., Mijnwetgeving in Nederland I en II, in: *De Economist*, jrg. 52 (1903), p. 226-259, resp. p. 357-388.
- Veertig jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896-1936*. Heerlen, 1936, uitgave V.V.V. Heerlen.
- Welderen Rengers, W. J. van, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849*, 4e dr. (1e dr. 1899-93). Met aant. van C. W. de Vries over 1849-1891. Deel I 1849-1891. 's Gravenhage 1948.

VERSLAGEN ENZ.

- Jaarverslagen van de Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij*. Heerlen, 1891-1899.
- Statuten en jaarverslagen van de Aken-Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij*, 1890-1900.
- Jaarverslagen van het Staatstoezicht op de mijnen*, 1900-1925.
- Jaarverslagen van de Mijnraad*, 1903-1905.
- Handelingen Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 1910-1913. Idem *Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 1897-1922.
- Rapport van de Commissie voor de Mijnen*, ingesteld bij Kon. Besl. 17 april 1899, nr. 50, 1900.
- Verslag aan de Minister van Waterstaat van de Commissie van Advies inzake de spoorwegwerken, welke zullen nodig zijn ten behoeve van den afvoer van steenkolen uit het mijngebied van Zuid-Limburg naar een punt van de Maas nabij Maasbracht*, C.A. Delft, 1918.